

הפרשה ממין על שאינו מינו

חלק א' - הגדרת המינים

המשנה במסכת תרומות (ד', ב) מביאה את ההלכה שאין להפריש ממין על שאינו מינו:

אין תורמין ממין על שאינו מינו ואם תרם אין תרומתו תרומה כל מין חטים אחד כל מין תאנים וגרוגרות ודבלה אחד.

המשנה קובעת בתחילתה שהלכה זאת מעכבת את חלות ההפרשה בדיעבד. בסוף המשנה מובאות מספר דוגמאות למינים שמוגדרים כמין אחד לעניין זה. בהמשך הפרק, באמצע משנה ו', מובא הכלל שקובע את אופן חלוקת המינים:

זה הכלל כל שהוא כלאים בחברו לא יתרום מזה על זה אפילו מן היפה על הרע, וכל שאינו כלאים בחברו תרום מן היפה על הרע.

הכלל משווה בין הלכות מינים בשני תחומים, בהלכות תרו"מ ובהלכות כלאים, וקובע שכל שני מינים האסורים בכלאים מוגדרים כשני מינים בהלכות תרו"מ, ולכן אין להפריש מהאחד על חבירו. נדון בשתי שאלות על הכלל:

הראשונה, בהיקפו, האם הוא 'כלל ברזל' שקובע בכל המקרים ולגבי כל המינים או שמא מדובר בהנחיה כללית הנכונה רק ברוב המקרים.

השנייה, במהות ההשוואה, האם היא מעידה על קשר מהותי בין התחומים, שהסיבה להגדרת המינים בכלאים זהה לזאת של תרו"מ, או שהיא רק סימן בעלמא ואין קשר מהותי בין התחומים.

כמובן שקיימת זיקה רבה בין שתי השאלות: אם קיים דמיון מהותי בין שני התחומים הרי שקביעת המינים בשניהם צריכה להיות שווה בכלל המקרים. אך אם ההשוואה היא לסימן בעלמא, הרי שיתכן שקביעת המינים בשניהם זהה ברוב המקרים בלבד, אך לא בכולם.

ואכן, ברבים מפרשי המשנה מבואר שהכלל הוא לסימן בעלמא, וכך לשונו של הר"ש סירילאו בפירושו למשנה!

זה הכלל כל שהוא כלאים בחבירו. סימנא יהיב תנא למאי דקאמר לעיל כל מין חטים אחד, ולהכי קאמר כל שהוא כלאים בחבירו.

אולם, הרמב"ם בהלכות תרומות מביא את הכלל של המשנה בצורה סתמית, ולא משתמע ממנו שמדובר בסימן בעלמא אלא בכלל שקובע בכל המקרים (ה', ג):²

הקשות והמלפפון מין אחד, כל מין חטים אחד, כל מין תאנים וגורגרות ודבילה א', ותורם מזה על זה, וכל שהוא כלאים בחבירו לא יתרום מזה על זה.

הוכחה לסוברים שמדובר בסימן בעלמא עולה מתוך הסוגיא בבכורות שעוסקת במקור להלכת הפרשת מין במינו. בשלב הראשון לומדת זאת הגמ' מהדרשה הבאה (בכורות נג, ב):

אמר רבי אמי אמר רבי ינאי, ואמרי לה א"ר אמי אמר רבי שמעון בן לקיש: כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן, אמרה תורה: תן חלב לזה, וחלב לזה.

בשלב השני שואלת על כך הגמ' (שם):

אשכחן תירוש ויצהר (רש"י: דאין מעשרין מזה על זה דהכי כתיב חלב לכל אחד); תירוש ודגן, דגן ודגן מנין (רש"י: דלא כתיב בתרוייהו אלא חד חלב מנלן דלא יתרום מדגן על תירוש ומתירוש על דגן)? ק"ו, ומה תירוש ויצהר שאינן כלאים זה בזה - אין מתעשרין מזה על זה, תירוש ודגן, דגן ודגן, שהם כלאים זה בזה - אינו דין שלא יתעשרו מזה על זה?

הרי שמפורש בגמרא שישנם מינים שמוגדרים כשני מינים בהלכות תרומות, וההפרשה ביניהם אינה מועילה, אף שבהלכות כלאים הם מוגדרים כמין אחד ואין ביניהם איסור כלאים. הדוגמא של הגמרא לכך היא תירוש ויצהר, שאף שאינם כלאים זה בזה אין להפריש מהאחד על חבירו. אולם, כבר העירו האחרונים שאי אפשר להבין את דברי הגמרא כפשוטם, שכן אף שאין בתירוש וביצהר איסור כלאי זרעים, הרי שיש ביניהם איסור כלאי הרכבה. אלא, כוונת הגמרא היא שכיון שלא קיים בתירוש וביצהר איסור כלאי זרעים, אפשר ללמוד מהם ק"ו למינים אחרים שיש בהם איסור כלאים זה, כגון התירוש והדגן או הדגן והדגן.³ אם כן, אין מתירוש ויצהר הוכחה לגבי היחס שבין הלכות מינים בכלאים ובתרו"מ.

2. אך ההוכחה הזאת איננה מוכרחת שיתכן שהרמב"ם פשוט העתיק את לשון המשנה, אבל בהמשך נוכיח זאת מראיות אחרות.

3. וצריך להוסיף לכך שכנראה שהגמרא כאן סוברת שקיום איסור כלאי הזרעים מעיד על פער משמעותי יותר בין שני מינים מקיום איסור כלאי ההרכבה, ולכן הגמרא לומדת את המינים האסורים בכלאי הזרעים בק"ו מתירוש ויצהר שאינם אסורים בכלאי הזרעים, אף שיש בהם איסור כלאי הרכבה. ונראה שהסברא לכך מיוסדת על הבדל שורשי שקיים בין איסור כלאי

אמנם, בהמשך אותה סוגיא מובאת דעתו של רבי יאשיה שסובר שהאיסור של כלאים קיים רק כאשר זורעים שני מינים של זרעים בנוסף לחרצן, והגמרא מקשה על שיטתו כיצד הוא מרבה דגן ודגן ותירוש ודגן (שם):

ולרבי יאשיה דאמר: עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, היכי מייתי לה? מייתי לה הכי: ומה תירוש ויצהר, שאין כלאים זה בזה, אפ"ל על ידי דבר אחר - אין מתעשרין מזה על זה, תירוש ודגן, דגן ודגן, שהן כלאים זה בזה על ידי דבר אחר - אינו דין שלא יתעשרו מזה על זה?

תשובת הגמרא היא שגם רבי יאשיה יכול ללמוד את הק"ו שהוזכר מוקדם יותר בסוגיא, משני המינים בתוספת מין שלישי. אולם, לעניינינו אפשר להוכיח מעצם שיטתו של רבי יאשיה שיסוד ההלכה שאין להפריש ממין על שאינו מינו מנותק מאיסור כלאים, שכן איסור כלאים אינו קיים לדעתו ללא תוספת החרצן בעוד שבהפרשת תרו"מ אין מקום לדבר על שלושה מינים. אך באמת שאין משיטת רבי יאשיה קושי כלל, שכן המקור לשיטתו הוא בפסוק "לא תזרע כרמך כלאים", ולהבנתו פירוש הפסוק שאסור לזרוע שני מינים שהם כלאים תוך כדי זריעת כרם שהוא החרצן. הרי שאף לדעת רבי יאשיה קיים שם כלאים בין דגן ודגן ובין דגן ותירוש, וממנו לומדים לגבי הלכות המינים שבתרו"מ, אף שבנוגע לאיסור כלאים הרי שאין זה חל לדעתו עד לזריעת שני מיני הכלאים בתוספת מין שלישי שהוא החרצן.⁴

יין על החומץ

יתכן ששאלת מידת הזיקה שבין הלכות מינים שבהפרשת תרו"מ לבין הלכות מינים של איסור הכלאים מתבטאת בשתי מחלוקות תנאים יסודיות בענין קביעת המינים המוזכרות בתוספתא במסכת תרומות. המחלוקת הראשונה מובאת בתוספתא בפרק ד' הלכה ז' שבה נחלקו רבי וחכמים בענין התורם מהיין על החומץ:

זרעים לאיסור כלאי הרכבה, והוא שבכלאי זרעים האיסור הוא על עצם מעשה הערבוביא שנוצרת בין הזרעים בשדה, משא"כ בכלאי הרכבה שיש צורך בתוצאה משמעותית של יניקה בין שני המינים (או יצירת פרי חדש לכמה מהראשונים, וע' בתורת זרעים בהקדמתו להלכות כלאים עמוד מא' שמחלק באופן דומה). לאור חילוק זה אפשר להסביר שהסיבה שאין בתירוש וביצהר איסור של כלאי הזרעים, שלא כמו בשאר פירות האילן, היא שהפירות האלו זהים מדי ולכן אינם נאסרים במעשה ערבוביא בעלמא ללא תוצאת יניקה של ממש.

4. סיוע לכך עולה מלשון התוספות בקידושין לט, א: "וא"ת אמאי לא בעי רבי יאשיה בכלאי זרעים אלא שני מינים ובכלאי הכרם בעי שלשה מינים וי"ל דמשמע ליה דקרא ה"ק כרמך לא תזרע כלאים כלומר בעינן שיהיו כלאים קודם שיבואו בכרם".

שרבי אומר יין וחומץ שני מינין וחכמים אומר מין אחד.

רבי סובר שהיין והחומץ מוגדרים כשני מינים, ולכך ההפרשה מהיין על החומץ אינה מועילה, בעוד שלדעת חכמים הם מוגדרים כמין אחד, ולכך ההפרשה ביניהם מועילה.⁵ כל זה לגבי הלכות תרו"מ, אך בנוגע להלכות כלאים פשוט שאין מקום לחלק בין החומץ לבין היין שכן שניהם באים מהגפן. אם כן, ניתן לומר שרבי וחכמים נחלקו בשאלתנו: לדעת רבי ההשוואה בין התחומים אינה קובעת בכלל המקרים, וכנראה שלדעתו מדובר בסימן בעלמא,⁶ ואילו לדעת חכמים מדובר בהשוואה שקובעת בכלל המקרים. ואכן, הרמב"ם לשיטתו פוסק כדעת חכמים, שיין וחומץ מוגדרים כמין אחד, שכן שיטת הרמב"ם כפי שראינו לעיל היא שההשוואה היא השוואה גמורה (תרומות ה', כא):

אין תורמין חומץ על יין, אבל תורמין יין על חומץ שהיין והחומץ מין אחד הן.

5. יש לציין שבירושלמי בתרומות בסוף פרק ב' מובאים שני הסברים לשיטת רבי. הראשון הוא כפי שהצגנו למעלה, שלדעת רבי היין והחומץ נחשבים לשני מינים מהתורה. ההסבר השני של ריב"ל חולק על כך וטוען שלדעת רבי ההפרשה אינה מועילה מדרבנן בלבד (תרומות ב', ג): "אמר רבי יהושע בן לוי מסתברא יודה רבי לדבר תורה מה טעמא דרבי שאם אומר את כן שמוותר לתרום מן היין על החומץ אף הוא סבר מימר שמוותר לתרום חומץ על היין". לדברי ריב"ל אף רבי מסכים לכך שהיין והחומץ מוגדרים כמין אחד בהלכות הפרשה, וההפרשה מהיין על החומץ פסולה מדרבנן בלבד, גזירה שמא יבואו להתיר את ההפרשה מהחומץ על היין, הפרשה מהרע על היפה. אולם, נראה שפירושו של הריב"ל הוא פירוש יחידאה שכן מפורש בתוספתא שהטעם לשיטת רבי הוא שהיין והחומץ הם ב' מינים. מה עוד שהירושלמי בכלאים והבבלי בבבא בתרא שנייא לקמן לומדים משיטת רבי בתרומות לתחומים נוספים בתורה, ואם מדובר בגזירת דרבנן בעלמא לא יתכן לעשות כן. (וע' בשנות אליהו ריש פ"ג דתרומות שמוכיה מהסוגיא בנידה ב, ב נגד הבנת ריב"ל, אולם זהו רק לפירוש רש"י שם ולא לפירוש התוספות, כפי שציין הדרך אמונה בבה"ל פ"ה הכ"א ד"ה שהיין והחומץ עיי"ט. וע"ע בר"ש ריש פ"ג שמקשה שמשיטת ריב"ל משמע שפסול ההפרשה מהיין על החומץ לדעת רבי הוא לכתחילה בלבד אך בדיעבד אינו מעכב, שכן אין זה גרוע מההפרשה מהרע על היפה שהיא עיקר סיבת התקנה ומועילה בדיעבד. ובאמת שביאור הזה בשיטת ריב"ל מצאנו בר"ש סירילא, אולם הר"ש עצמו דוחה את האפשרות הזאת כיון שזה לא מסתדר עם פשט התוספתא. אולם, הסמ"ג בעשין קלג כותב בשם הר"ש שיש לפרש את שיטת רבי כשיטת ריב"ל ושאין ההפרשה מעכבת בדיעבד. וע"ע בחזו"א כלאים סימן ג' סע' ט', ובמעדני ארץ ה', ג).

6. ואח"כ מצאתי שהמעדני ארץ מפרש את שיטת רבי באופן דומה (הלכות תרומות שם). אך החזו"א סובר שרבי חולק על הכלל של המשנה באופן מוחלט ולדעתו אין שום קשר בין המינים של כלאים למינים של תרו"מ (כלאים שם), ולקמן אאמץ את כיוונו של החזו"א.

אולם, בירושלמי במסכת כלאים מובאים דברי רבי יעקב שמוכיה משיטת רבי שכמו שבהלכות תרו"מ מין המתקלקל, כמו החומץ, נחשב כמין לעצמו וא"א להפריש מזה על זה, כך הדין לגבי כלאים. מכך מסיק רבי יעקב שרבי יחלוק על הנאמר במשנה הראשונה בכלאים שהחיתין והזונין אינם כלאים זה בזה, שכן הזונין הם מין חיתין שהתקלקל, ואם כן לשיטת רבי הם חולקים מין לעצמם (א', א):

רבי יעקב בר זבדי בעא קומי ר' ירמיה מתניתין דרבי ישמעאל בי רבי יוסי דתני רבי ישמעאל בי רבי יוסי אומר משום אביו תורמין מן היין על החומץ אבל לא מן החומץ על היין. עבר ותרים תרומתו תרומה. רבי אומר היין והחומץ שני מינין הן אין תורמין ולא מעשרין מזה על זה. והוה מסתכל ביה. אמר ליה מה את מסתכל בי הבא לך רצועה בכאן תמן למעשרות וכאן לכלאים.⁷

מכאן שלדעת רבי יעקב אף רבי סובר שקיימת השוואה מלאה בין הגדרת המינים בתרו"מ לבין הגדרת המינים בהלכות כלאים. אלא שמתשובת רבי ירמיה עולה שהוא חולק על הבנת רבי יעקב באופן עקרוני, ולדעתו התחומים של תרו"מ וכלאים חלוקים ביסודם והעיקרון הקובע לגבי הגדרת המינים בתרו"מ לדעת רבי אינו דומה לזה שקובע לגבי כלאים. על מנת לבאר את תשובת רבי ירמיה בצורה מדוייקת יותר יש לעיין בסוגיית הבבלי בבבא בתרא שעוסקת בענייני מקח טעות, ומביאה את דבריו של רבי בתוספתא (ב"ב פד):

יין ונמצא חומץ - שניהן יכולין לחזור בהן. לימא, מתניתין רבי היא ולא רבנן! דתניא: יין וחומץ מין אחד הוא, רבי אומר: שני מינין! אפילו תימא רבנן, עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי - אלא לענין מעשר ותרומה; וכדר' אלעא, דאמר רבי אלעא: מנין לתורם מן הרעה על היפה שתורמתו תרומה? שנאמר: ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו, אם אינו קדוש - נשיאות חטא למה? מכאן לתורם מן הרעה על היפה שתורמתו תרומה; אבל לענין מקח וממכר, דכולי עלמא - איכא דניחא ליה בחמרא ולא ניחא ליה בחלא, ואיכא דניחא ליה בחלא ולא ניחא ליה בחמרא.

המשנה בבבא בתרא בדף פג, ב אומרת שאדם שהתנה עם חברו למכור לו יין ונמצא חומץ המקח בטל, כיון שמכר לו חפץ השונה לחלוטין מהחפץ שהתנה עמו.

7. פני משה שם: מתני' דר' ישמעאל בר' יוסי. אם מתני' לא אתיא אלא כר' ישמעאל בר' יוסי ולא כרבי: דתני. בתוספתא דתרומות פ"ד: תורמין מן היין על החומץ. דהוי מינו אלא שנתקלקל היין ונעשה חומץ וה"נ דזונין מין חטים הן אלא שנפסדו והלכך לא הוו כלאים זה עם זה... והוה מסתכל ביה. ר' יעקב בר' ירמיה מפני שלא השיב לו כלום והוא לא היה חש להשיבו: א"ל ר' ירמיה מה את מסתכל בי הבא לך רצועה בכאן. כלומר ראוי אתה ללקות ברצועה לפי שאתה מטריח בקושיות שאין בהן ממש דתמן למעשרות ולתרומה...

הגמרא בדף פד, ב מנסה לתלות את קביעת המשנה במחלוקת שבין רבי לחכמים בתוספתא בתרומות: התנא של המשנה סובר כשיטת רבי, שהיין והחומץ הם שני מינים, ולכך יש ביניהם מקח טעות, ואילו לדעת חכמים אין מקח טעות במקרה זה כיון שלשיטתם היין והחומץ מוגדרים כמין אחד. אך למסקנה הגמרא טוענת שאפילו חכמים מסכימים לכך שבהלכות מקח טעות יין וחומץ מוגדרים כשני מינים. זאת כיוון שבמקח וממכר הכל תלוי בדעתם של בני אדם, ויש אדם שניחא לו ביין ויש שניחא לו בחומץ.

לסיכומו של הענין, הרי שמצד אחד יש את הלכות כלאים שבהן היין והחומץ מוגדרים כמין אחד, ואילו מהצד השני יש את הלכות מקח טעות שבהן היין והחומץ מוגדרים כשני מינים. לגבי הלכות תרומות נחלקו רבי וחכמים, כאשר יסוד המחלוקת הוא לאיזה תחום יש לדמות את התרומה. לדעת חכמים הגדרת המינים בהלכות תרו"מ שווה להגדרת המינים שבכלאים, ואילו רבי סובר שאת הגדרת המינים שבתרו"מ יש לדמות להגדרת המינים שבהלכות מקח טעות. ובשורש הענין נראה לומר שרבי וחכמים נחלקו בהבנת מהות מצות הפרשת תרו"מ. לדעת חכמים הפרשת תרו"מ בעיקרה היא חובה על הגידולים של ארץ ישראל, ולכך יש להשוות את המינים בתרו"מ למינים שבאיסור הכלאים, שגם איסור הכלאים הוא מצוה שחלה על התבואה ועל הגידול. היין והחומץ מוגדרים כמין אחד לדעתם משום שהגדרת המינים בשני תחומים אלו נקבעת לפי שעת הזריעה והגידול, ובשעת הגידול היין והחומץ נקבעו כמין אחד של ענבים. מאידך, לשיטת רבי מצות הפרשת תרו"מ היא מצוה של נתינת מזון לכהן, ולכך חלוקת המינים בתרו"מ נקבעת לפי מצבם של הפירות בשעת הנתינה כאשר הם מוגדרים כתוצרת העומדת לאכילה, בדומה לשעת המכר בהלכות מקח טעות. ולדעת רבי, מאחר שהיין והחומץ הם שני סוגים של מאכלים, ו"איכא דניחא ליה בחמרא ואיכא דניחא ליה בחלא", הרי שהם מוגדרים כשני מינים בתרו"מ. אם כן, תשובת רבי ירמיה לרבי יעקב בירושלמי בכלאים, ש"תמן למעשרות כאן לכלאים", פירושה שאין לדמות את התחום של כלאים לתחום של מעשרות לדעת רבי, שכן המינים באיסור הכלאים נקבעים לפי שעת הזריעה, ואילו המינים במצוות המעשרות נקבעים לפי שעת הנתינה.⁸

נראה שאפשר לתלות שני כיוונים אלו בשני המקורות להלכה. הספרי (קרח קכ) דורש: "והרמותם ממנו, ממין על מינו ולא ממין על שאינו מינו".⁹ ואילו הבבלי¹⁰ דורש: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן, אמרה תורה: תן חלב לזה, וחלב לזה".

8. כך מבאר הרש"ס על הגמרא בכלאים, וכן הוא בחזו"א כלאים שם.

9. וכן הוא ברגמ"ה בכורות נג, ב; רשב"ם ב"ב פד, ב.

10. בכורות נג, ב; תמורה ה, א.

רבי הסובר שאת קביעת המינים בתרו"מ יש להגדיר לפי שעת הנתינה לכהן, ראה בדרשת "כל חלב יצהר" את המקור המרכזי לדין, שכן דרשה זאת מדגישה את חובת הנתינה לכהן, וכפי שמסיים הפסוק "ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים".¹¹ ואילו חכמים טוברים שהמקור העיקרי הוא דרשת "והרמותם ממנו", דרשה המדגישה את חובת ההרמה וההפרשה של תרו"מ שהיא בעיקרה חובה בחפצא של הגידול.

חילוק דומה לכך ניתן למצוא בפירושו של הר"ש בתחילת מסכת כלאים. המשנה בריש כלאים מונה מספר דוגמאות למינים שאינם כלאים זה בזה. הירושלמי מבאר שהמשנה מונה את המינים בזוגות, שהשעורים אינם כלאים עם השבולת שועל והכוסמין אינם כלאים עם השיפון. אמנם, לדברי הירושלמי בין השעורים והשיבולת שועל לבין הכוסמין והשיפון קיים איסור כלאים. הר"ש מקשה על כך שקביעה זו אינה מתאימה עם חלוקת המינים המופיעה לגבי מצות הפרשת חלה, שבה השעורים והשיבולת שועל מצטרפים עם השיפון.¹² בתירומו השני הר"ש מעלה חילוק שחשוב לענייננו (כלאים א', א):

ותימה דבמנחות פרק רבי ישמעאל (דף ע א) תנא כוסמין מין חטים שבולת שועל ושיפון מין שעורים... וי"ל דגבי חלה תלוי הטעם לפי שעיסותיהן דומות זו לזו.

מתשובתו נראה שהר"ש מחלק באופן עקרוני בין חיוב כלאים לחיוב חלה. חיוב כלאים הוא חיוב על התבואה ועל הגידול, ולכך לגביו השעורים והשיפון מוגדרים כשני מינים, שכן הם סוגים שונים של גידול. אך הפרשת חלה היא חיוב על העיסה, שכן מצוות החלה היא נתינת תוצרת של עיסה לכהן, ולכך כל שהעיסות דומות הרי שניתן להפריש מהאחד על חברו. וכך עולה בצורה מפורשת יותר מדברי הרא"ש בתחילת הלכות חלה (א', א):

וא"ת בנשוק היאך מפרישים חלה מזה על זה והתנן בפ"ב דתרומות כל שהוא כלאים זה בזה לא יתרום מזה על זה ובריש כלאים תנן דחטים ושעורים כלאים זה

11. כן מפרש ספר הניר על הירושלמי בכלאים שם.

12. וכה' בתוספות במנחות דף ע, ד"ה תנא. הרקע לכך הוא שהמשנה בפרק הראשון של מסכת חלה (א, א) קובעת שחמשת מיני דגן מצטרפים יחד לחיוב חלה. אולם, המשנה בפרק הרביעי של מסכת חלה (ד, ב) כותבת שהחטים מצטרפים עם הכוסמין בלבד, ואילו השעורים מצטרפים עם הכל חוץ מהחטים. וביישוב הסתירה מבאר הירושלמי בחלה (א, א) שהמשניות עוסקות בשני מקרים שונים. כאשר העיסות בלולות זו בזו אז כלל המינים מצטרפים, ואילו כאשר העיסות נשכות החטים מצטרפים עם הכוסמין בלבד והשעורים מצטרפים עם כלל המינים חוץ מהחטים. שיטה נוספת לכך היא שיטת הבבלי לדעת רש"י (מנחות דף ע, א) שסוברת שבכל המקרים החטים מצטרפים עם הכוסמין בלבד והשעורים מצטרפים עם כלל המינים חוץ מהחטים.

בזה וכן שעורים וכוסמים וכן שעורים ושיפון, וי"ל דתרומה שניטלת מן התבואה מפרישין מן הדומה בתבואה, ובחלה מן העיסות הדומות, והכי איתא בירושלמי בפרק בתרא דחלה.

הרא"ש בקושייתו מרחיב יותר מהר"ש ומצרף את המשנה בתרומות המשווה את חלוקת המינים בתרו"מ לחלוקת המינים בכלאים, ושאלתו היא שקביעת המינים בחלה שונה מקביעת המינים בכלאים ובתרו"מ. הרחבה זאת משמעותית במיוחד לגבי תשובתו של הרא"ש, שכן הרא"ש, בשונה מהר"ש, מתייחס בתשובתו ליחס שבין הלכות מינים בחלה לבין הלכות מינים במצות התרומה. מצוות הפרשת תרומה חלה על התבואה, ולכך קביעת המינים בתרומות נעשית לפי שלב הגידול, וכפי שהתבאר לעיל בשיטתם של חכמים, ואילו הפרשת חלה היא חובה על העיסה ולכך קביעת המינים בחלה נעשית לפי השלב התוצר, שהוא שלב העיסה¹³.

13. ואף הגר"ח מבאר את החילוק שבין חלה לבין תרו"מ באופן זה (תרומות א', כב): "עוד נראה לומר בדעת הרמב"ם, דבאמת לא דמי עיקר חיובא דתרומות ומעשרות לחיובא דחלה, דחלה עיקר חיובה הוא ע"י מעשה הגילגול, וכל דין חלה תלוי בשם עיסה וכדכתיב בקרא עריסותיכם, משא"כ בתרומות ומעשרות עיקר חיובם הוא בא רק מכה דין גידולם, וכדכתיב בקרא דגנך".

14. המשנה ראשונה בכלאים א, א גם מביא את קושייתם של הראשונים, אלא שהוא מבאר את החילוק שבין כלאים לבין חלה בשתי דרכים: "והחילוק בין חלה לכלאים לכאורה היה נראה משום דחיוב חלה תלי במאי דאיקרי לחם וכיון שחמשת המינים קרויין לחם מצטרפין משא"כ בכלאים דתליא באינו מינו, אלא שלפי זה היה ראוי דכל חמשת המינים יצטרפו לחלה. ובפ"ד דחלה מ"ב לא תנן הכי. אלא הטעם דאיסור כלאים בתבואה היא וכל שאינו מינו הוי כלאים. וחיוב חלה בעיסה ולפי שיש מהן שדומות עיסותיהם מצטרפי וכ"כ הר"ש... ונראה דהא דקאמר דדומות העיסות היינו שטעם הלחם של זה ושל זה שווה ובמראה נמי העיסות שוות...". הרי שלמסקנה המשנה ראשונה מבאר את החילוק שבין כלאים לחלה כביאורם של הראשונים. ובהמשך דבריו הוא מוסיף שהתכונה הקובעת לגבי "עיסות דומות" בהפרשת חלה היא תכונת הטעם דווקא ולא המראה, ונראה שיש לכך הגיון רב שכן החלה מיועדת לאכילת הכהן ולכך הטעם הוא תכונה חשובה ביותר (ועיין לקמן שנציע חילוק בענין הזה בין תרומות לראשית הגז). אולם, בתירוץ הראשון המש"ר מציע חילוק אחר בין הכלאים לבין החלה, ולפיו בהפרשת חלה כלל לא קיים דין של מינים, אלא הכל תלוי ב"שם חלה". אמנם, המש"ר דוחה זאת בעקבות המשנה במסכת חלה (ד', ב) שקובעת בצורה מפורשת שיש חילוקי מינים בחלה. אולם, לולא דחיותו היה אפשר לבאר מסברא שכוונת המשנה בחלה היא שהמינים השונים משפיעים על צירוף החלה לחפצא אחת של לחם. שכן, אף אם אין הלכה של מינים בהפרשת חלה, הרי שיש צורך בחפצא אחד של לחם, וכל שהעיסה עשויה ממינים שונים הרי שחסר בה תנאי חשוב זה. ובאמת שאפשר לבאר באופן הזה את דברי הר"ש בתירוץ לעיל, שהסיבה שהשעורים מצטרפים

אמנם, שיטתו של רבי עדיין טעונה ביאור: מה הסברה לחלק בין התורם מהיין על החומץ, שהפרשתו איננה מועילה אפילו בדיעבד כיוון ש"איכא דניחא ליה בחלא ואיכא דניחא ליה בחמרא", לבין כל תורם מהרע על היפה שאמנם אסור לעשות כן לכתחילה אך בדיעבד הפרשתו חלה. אם היין והחומץ מוגדרים כשני מינים בהלכות הפרשה לדעת רבי, מדוע הרע והיפה מוגדרים כמין אחד. ואפשר לשאול שאלה זו על עצם המשנה העוסקת בדיני מקח טעות ומחלקת בין החומץ והיין לבין הרע והיפה (בבא בתרא דף פג, ב):

ארבע מדות במוכרין: מכר לו חטין יפות ונמצאו רעות - הלוקח יכול לחזור בו; רעות ונמצאו יפות - מוכר יכול לחזור בו; רעות ונמצאו רעות, יפות ונמצאו יפות - אין אחד מהם יכול לחזור בו; שחמתית ונמצאת לבנה, לבנה ונמצאת שחמתית, עצים של זית ונמצאו של שקמה, של שקמה ונמצאו של זית, יין ונמצא חומץ, חומץ ונמצא יין - שניהם יכולין לחזור בהן.

המשנה מציינת שני סוגי מקרים שבהם המקח עלול להתבטל. המקרה הראשון הוא המוכר חיטים יפות ונמצאו רעות או רעות ונמצאו יפות. במקרה זה המקח אינו בטל מצד עצמו וקיימת זכות רק לצד הנפגע לחזור בו מהמקח. המקרה השני הוא המוכר את החומץ ונמצא יין ובו המקח בטל מצד עצמו, ולכך שני הצדדים יכולים לחזור. על מנת לבאר את ההבדל שבין שני חלקי המשנה יש לעיין בדבריו של הרשב"ם (שם פד, ב ד"ה אבל):

אבל לענין מקח - שזה רוצה לקנות יין או חומץ אף על גב דמין אחד הוא לא קני דאיכא דניחא ליה בטעם יין ואיכא דניחא ליה בטעם חומץ ולא דמי לחטין יפות ורעות דהתם חד טעמא אית להו וחד שמא אית להו ומה ששאל מכר לו אלא שאינהו קצת.

הרשב"ם מפרש שלחומץ וליין שני טעמים שונים ושני שמות שונים, בעוד שלחיטים הרעות והיפות שם אחד וטעם אחד. נראה שלדבריו החומץ והיין מוגדרים כשני חפצים שונים כיון שיש להם שימושים שונים ויעוד שונה, שהיין מיועד לשתיה ואילו החומץ מיועד לטיבול.¹⁵ לעומת זאת, החיטים הרעות והיפות אינן שונות מבחינת יעודם ושימושם, אלא ברמת איכותן בלבד.¹⁶ באופן זה יש לבאר את

עם השיפון בהפרשת חלה, אף שהם ממינים שונים, היא שמינים אלו מייצרים חפצא אחד של לחם. סברא דומה מצאנו לגבי חלוקת המינים בהלכות פאה, כפי שנבאר לקמן בהערה 49.

15. ע' אנצקלופדיה תלמודית ערך יין סע' יב'.

16. ראה לכך שביטול מקח תלוי בשם החפצא דווקא ניתן למצוא בשו"ת הרא"ש (כלל צו סימן ו) שדן במשכיר בית לחבירו ומצא בו פגמים בכתלי הבית וכן דלתות וחלונות עקורים, והרא"ש

שיטתו של רבי: ההגדרה לשני מינים בהפרשת תרו"מ תלויה ביעוד ובשימוש הפירות. שני פירות השונים ביעודם מוגדרים כשני מינים כיון שהם שני סוגים של מזון, ולכך חובה לתת מכל אחד מהם לכהן. אך ההפרשה מהרע על היפה היא הפרשה ממין אחד של מזון ורק האיכות של האחד נמוכה משל חברו.

תאנים לבנות ושחורות

מחלוקת נוספת בתוספתא בענייננו היא המחלוקת שבין ב"ש לב"ה לגבי המפריש מתאנים לבנים על תאנים שחורות וכן משני מיני חיטים (ב', ד):

היו תאנים שחורות ולבנות בתוך ביתו וכן שני מיני חיטים תורמין ומעשרין מזה על זה ר' יצחק אומר משום ר' אלעזר בית שמאי אומרים אין תורמין ובית הילל אומרים תורמין.

לדעת ת"ק כל סוגי התאנים והחיטים מוגדרים כמין אחד בהלכות הפרשת תרו"מ.¹⁷ רבי אלעזר לעומתו סובר שבשאלה זאת נחלקו ב"ש וב"ה. ב"ה סוברים שהתאנים והחיטים הם מין אחד, ואילו לדעת ב"ש הם מוגדרים כשני מינים. באופן פשוט אפשר לומר שב"ש וב"ה נחלקו בהשפעתה של תכונת הצבע על הגדרת המינים בתרו"מ: ב"ש סוברים שהצבע קובע מין לעצמו, ואילו לדעת ב"ה אין לצבע השפעה על הגדרת המינים.

תוספתא זאת מצוטטת בסוגיא בחולין העוסקת בראשית הגז, ומביאה את שיטתו של רבי אלעאי שלומד מתרו"מ מספר הלכות לגבי ראשית הגז (ראה"ג). הגמרא מסתפקת מה יהיה הדין לדעת רבי אלעאי בהפרשה ממין על שאינו מינו בראה"ג, ומביאה את התוספתא בתרומות כמקור להלכה שאין מפרישין ממין על שאינו מינו בתרו"מ (חולין קלו, ב):

אי מה תרומה - ממין על שאינו מינו לא, אף ראשית הגז - ממין על שאינו מינו לא! וגבי תרומה מנלן? דתניא: היו לו שני מיני תאנים שחורות ולבנות, וכן שני מיני חטין - אין תורמים ומעשרים מזה על זה, ר' יצחק אומר משום ר' אלעאי: ב"ש אומרים אין תורמין, וב"ה אומרים תורמין, אף ראשית הגז - ממין על שאינו מינו לא!

נראה שהסיבה לכך שהגמרא מביאה את התוספתא כמקור להלכה, ולא את המשנה בתרומות (ב', ד), היא שהתוספתא עוסקת בהפרשה ממינים החלוקים

פוסק שאין כאן מקח טעות כיון שבסופו של דבר בית מר לו ובית קיבל. ונראה שכוונתו היא שאין הפגמים האלו משפיעים על השם של הבית אלא רק על איכות הבית ולכן המקח קיים.

17. וכן הוא במשנה בתרומות ב', ד; וברמב"ם ה', ג.

בצבעם בלבד, דבר המקביל לראשית הגז שבה חלוקת המינים נעשית לפי הצבע, שכן חובת ראה"ג חלה על מין הרחלים בלבד.¹⁸ למסקנת הסוגיה, לדעת רבי אלעאי אכן קיימת בראשית הגז הלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו, אך ממהלכה משתמע שעצם קיומם של מינים שונים בראשית הגז תלוי במחלוקת שבין ב"ה לב"ש - לדעת ב"ה שסוברים שתכונת הצבע אינה משפיעה על הגדרת המינים בתרו"מ, אין בראשית הגז חלוקת מינים מכיוון שלשיטתם כל הרחלים הם מין אחד. לעומת זאת, לדעת ב"ש הסוברים שתכונת הצבע קובעת את חלוקת המינים בתרו"מ, גם בראה"ג יש חלוקת מינים ויש איסור להפריש מרחל בצבע אחד על רחל מצבע אחר. אם כן, רבי אלעאי סובר כשיטת בית שמאי.¹⁹ אולם, האור שמח חולק על כך ומחלק בין ראה"ג ותרו"מ (ביכורים י', יא):

אמנם דע דחלוקת המינים לר' אלעאי בצמר לא דומה לחלוקת המינים בתרומה, דשם קפיד על מיני כלאים, וכל החיטים מין אחד דלאכילת כהן קיימי, אבל כאן צמר דלבישה חלוקת מינים תליא במראה, כמו שחופות ולבנות, ודוגמא להא דאמר בפ' התערובות (זבחים ע"ט ע"א) אמרו רבנן בטעמא אמרו רבנן בחזותא, דכל דבר לפי יחס שלו.

לדבריו, יעוד המתנה משפיע על אופן קביעת המינים בה. התרומה מיועדת לאכילה ולכן הצבע אינו גורם בה לחלוקה בין מינים, שכן הצבע אינו תכונה חשובה בהגדרת מיני מאכלים. אך ראה"ג מיועדת לבישה, וחזות הצמר היא תכונה חשובה בקביעת סוגי בגדים, ולכן הצבע קובע את חלוקת המינים בראה"ג. נראה שהבסיס לביאורו של האור שמח הם דברי הרמב"ם בהלכות ביכורים (י', ה):

כיון שזיכה לו הקדוש ברוך הוא בתרומות שהן לחמו ויינו, וזיכה לו במתנות בהמה וקדשי מקדש שהבשר שלו, זיכה לו בראשית הגז ללבשו.

18. עוד יש לציין שמהמשך הסוגיה משתמע שבהלכות מינים בראה"ג אין מקום לראות את הזכרים והנקבות כשני מינים נפרדים, והחובה לתת מהזכרים ומהנקבות בנפרד אינה אלא עצה טובה. אולם, הרמב"ם בהלכות ביכורים (י', יא) פוסק את ההלכה שאין נותנים מהזכרים על הנקבות יחד עם ההלכה שאין נותנים מהרחילים השחורות על הלבנות, וקצת משמע מכך שלדעתו שתי ההלכות נובעות מכך שאין נותנים ראה"ג ממין על שאינו מינו. אך רבים ממפרשי הרמב"ם דחו אפשרות זו בהבנת הרמב"ם, וביארו שגם לדעתו החילוק שבין זכרים לנקבות הוא עצה טובה בלבד (ע' מהר"י קורקוס, או"ש, ודרך אמונה שם).

19. ויש לשים לב לכך שלפי גרסת התוספתא שמופיעה בסוגיא בחולין ת"ק סובר כב"ש, משא"כ לפי גרסתינו בתוספתא שבה ת"ק סובר כב"ה. הבדל נוסף שקיים בין הגרסאות הוא שלפי הגרסא של התוספתא בחולין התנא שמביא את המחלוקת שבין ב"ש לב"ה הוא רבי אלעאי עצמו, משא"כ לפי גרסתינו שזה רבי אלעזר.

בהלכה זאת הרמב"ם מבאר את תפקידי מתנות הכהונה, ועולה מדבריו שמצוות התרומה ביסודה היא נתינת מזון לכהן, ומצוות ראה"ג ביסודה היא נתינת בגדים לכהן. לאור חילוק זה מבאר האור שמח שחלוקת המינים בראה"ג אינה תלויה במחלוקת שבין ב"ש וב"ה, שכן מסתבר שבית הלל סוברים כך רק לגבי תרו"מ, אך לגבי ראשית הגז העומדת ללבישה גם הם יסכימו עם שיטתו של רבי אלעאי שצבע הגז מגדיר את הרחלים כשני מינים שונים.²⁰

אולם, לפי ההסבר של האור שמח נתקשה מאוד להבין את שיטתם של בית שמאי, שכן מה הסברה ללכת אחרי חזות הפרי בתרו"מ. על כן נראה לבאר שקיים הבדל משמעותי יותר בין סוגי התאנים והחיטין מעבר לשוני בצבעם. ראייה לכך עולה מאותה המשנה בבבא בתרא המונה את שני סוגי החיטים בתוך רשימת המינים שמקחן בטל ושני הצדדים יכולים לחזור בהם. מבואר ממשנה זאת ששני מיני החיטים מוגדרים כשני חפצים שונים בדיני מקח טעות. ואכן הנימוקי יוסף מבאר את ההבדל שביניהם (ב"ב דף מא: בדפי הרי"ף):

ואם שאל לו שחמתית שהם חטין אדומים מפני שעושים קמח מרובה ונותן לו חטים לבנה או שאל לו לבנה משום שעושה הפת יותר נאה ויפה הרי אלו כשני מיניו והוי כמקח טעות.

עולה מדבריו ששני סוגי החיטים חלוקים בעצם יעודם, שהחיטים הלבנות מיועדות לעשיית קמח יפה ואילו החיטים האדומות מיועדות לעשיית קמח מרובה. אם כן, נראה לבאר שב"ש וב"ה נחלקו בהבנת מהותה של מצות התרומה. לדעת ב"ה עיקר מצות התרומה הוא על הגידול, ומאחר שמיני התאנים וכן מיני החיטים הם זן אחד של גידול,²¹ הרי שהם מוגדרים כמין אחד. ואילו ב"ש סוברים שהפרשת התרומה היא נתינת מזון לכהן, ותאנים שחורות ולבנות וכן חיטה לבנה ואדומה מוגדרים כשני מינים של מזון.²²

20. ובהמשך דבריו מבאר האור"ש שהסיבה לכך שהגמרא מביאה את התוספתא הזאת דווקא היא שהגמרא העדיפה להביא מקור שמזכיר את רבי אלעאי עצמו (ולפי גרסת התוספתא שלפנינו רבי אלעאי אינו מוזכר כאחת מהשיטות, וע' בהערה הקודמת).

21. ויתכן שזוהי משמעות לשון רש"י במסכת חולין (קלו, ב ד"ה ממין): "ממין על שאינו מינו - כגון שחורות ולבנות ואף על גב דחד פירא הוא".

22. לגבי הסוגים השונים של התאנים מצאנו את דבריו של המגן אברהם באר"ח סימן רכה ס"ק י שמסביר שמיני תאנים אלו חלוקים בטעמם: "אפ"י אין חלוקין בשמן אם חלוקין בטעמן כגון תאנים לבנים ותאנים שחורות ב' מינים הן".

ענבים על היין וזיתים על השמן

מחלוקת שלישית שניתן לבאר בדרך זו עולה סביב המשנה בתרומות המביאה מחלוקת בין ב"ש לב"ה בענין התורם מזיתים על השמן ומענבים על היין (א', ד):

אין תורמין זיתים על השמן ולא ענבים על היין ואם תרמו בש"א תרומת עצמן בהם ובה"א אין תרומתן תרומה.²³

מבואר במשנה שההפרשה מהזיתים על שמן ומהענבים על היין אינה מועילה לגבי השמן והיין אף בדיעבד, ונחלקו ב"ש וב"ה האם היא הועילה לשאר הזיתים והענבים. בירושלמי עולים מספר כיוונים בביאור דין המשנה שהמשתתף להם הוא שההפרשה מהזיתים על השמן ומהענבים על היין פסולה מדרבנן בלבד. אולם, כמה ממפרשי המשנה מעלים אפשרות לפיה ההפרשה פסולה מדאורייתא. זאת על סמך ההלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו, וכך מבאר המלאכת שלמה בשם רבינו יהוסף שם:²⁴

ויותר היה נראה דהטעם הוא שהזיתים ושמן הוו כתרי מינין כגון חומץ ויין דלקמן רפ"ג.

המלאכת שלמה מביא ראייה לכך משיטת רבי הסובר שאין להפריש מהיין על החומץ. לדבריו, כשם שייך וחומץ מוגדרים כשני מינים לדעת רבי, כך זיתים ושמן מוגדרים כשני מינים ואין להפריש מזה על זה. אולם ביאור זה קשה מדברי משנה מפורשת בהמשך הפרק שקובעת שהפרשה משמן על זיתים מועילה, ואם שמן וזיתים מוגדרים כשני מינים, מה ההבדל בין המפריש מהזיתים על השמן לבין המפריש מהשמן על הזיתים. עונה על כך המלאכת שלמה (שם):

אך שמן על זיתים לאכילה תורמין בתחלה שזה השמן כבר היה זיתים ולא הוי ממין על שאינו מינו אלא מן היפה על הרע.

כלומר, הפרשה משמן על זיתים איננה מוגדרת כהפרשה ממין על שאינו מינו מכיוון שמקור השמן בזית. זיתים, לעומת זאת, אינם בכלל שמן, ולכך א"א להפריש מהם על השמן.²⁵ אמנם, הרמב"ם בהלכות תרומות דוחה פירוש זה (ה', יח):

23. ברטנורא: "ואם תרם בית שמאי אומרים תרומת עצמן יש בהן - כלומר אין כאן תרומה אלא על הזיתים בלבד אבל לא על השמן: וב"ה אומרים אינה תרומה - הואיל ונתכוון לתרום גם על השמן אין כאן תרומה לא על הזיתים ולא על השמן, והרי הוא כאילו לא תרם כלל".

24. וע' במשנה ראשונה שגם כן הולך בכיוון זה.

25. הסבר דבריו הוא שמכיוון שזיתים עיקרם לעשיית שמן הרי שבהלכות מינים יש לשמן שני שמות, שם שמן ושם זיתים (וה"ה לגבי ענבים ויין). ראייה נוספת לסברא זאת עולה בהלכות ברכות, שהברכה על השמן היא בורא פרי העץ אע"פ שעל שאר מי פירות מברכים שהכל כיון

אין תורמין שבלים על החיטים, וזיתים על שמן, וענבים על יין, ואם תרם אינה תרומה גזירה שמא יטריח הכהן לדרוך ולכתוש, אבל תורמין שמן על הזיתים הנכבשין ויין על ענבים לעשותן צמוקין, למה זה דומה לתורם משני מינין שאינן כלאים זה בזה מן היפה על הרע.

בתחילת ההלכה הרמב"ם מביא את דין המשנה שאין תורמין מזיתים על שמן ומענבים על יין ומבאר זאת כדין דרבנן, כשיטת הירושלמי. בסוף ההלכה הרמב"ם מוסיף שהפרשה זאת אינה פסולה מצד הלכת הפרשה ממין על שאינו מינו כיוון שהמינים בתרומות נקבעים לפי המינים בכלאים, ויין וענבים אינם כלאים זה בזה. הרמב"ם כאן הולך לשיטתו הכללית שקיימת חפיפה מלאה בין הגדרת המינים בשני התחומים, שכן בשניהם הולכים אחרי שעת הגידול. ענבים ויין, זיתים ושמן, הם סוג גידול אחד ולכן אין מקום להגדירם כשני מינים בהלכות הפרשה. מאידך, המלאכת שלמה כנראה חולק על כך וסובר שיש ללכת אחרי שעת הנתינה לכהן, ושמן וזיתים וענבים ויין הם סוגים שונים של מזון ולכך אין להפריש מזה על זה^{26, 27}.

שדינן כזיעה בעלמא (וכ"ה לגבי יין, אלא שהיין השתנה למעליותא ולכן ברכתו הוא בפה"ג. ע' ברכות דף לה, ב ודף לת, א, וע' אנצ"ת ערך ברכת הפירות). נקודה נוספת שעולה מדבריו היא שעיקר הליקוי בהפרשת מין על שאינו מינו הוא שהתרומה אינה ממין הטבל, ולא שהטבל אינו ממין התרומה. מכיון שכן, ההפרשה מהשמן על הזיתים מועילה כיון שהשמן הוא ממין הזיתים, אף שההפרשה מהזיתים על השמן אינה מועילה, כיון שהזיתים אינם ממין השמן. ולהלן נעסוק בהרחבה בסברא לדין זה.

26. לכן המלאכת שלמה מביא את שיטת רבי כראיה לביאורו, שכן שיטת רבי היא שהולכים אחרי שעת הנתינה לכהן. ועוד יש להעיר שהמלאכת שלמה והמשנה ראשונה הם לשיטתם בפרק ב' משנה ו', שם הם מבארים שהכלל של המשנה לקביעת המינים בתרומה מההשוואה לכלאים הוא סימן בעלמא (וראה לעיל הערה 1).

27. מקור נוסף לחילוק בין המינים בתרומה לבין המינים באיסור הכלאים עולה משיטתו היחודית של רש"י במסכת פסחים דף לה, א בפירושו לברייתא שמחלקת את סוגי התבואה למינים שונים: "תנא: כוסמין מין חטיין, שיבולת שועל ושיפון - מין שעורין". ברייתא זאת עוסקת בפשטות בדיני צירוף לענין הפרשת חלה, וכך מבארים כל המפרשים. בענין זה כבר הבאתי לעיל את דברי הר"ש והרא"ש שחילקו בין מצוות חלה, שבה העיקר הוא נתינת עיסה לכהן ולכך השיפון מצטרף עם השעורין והשיבולת שועל, לבין מצוות התרומה והכלאים, שבהן הולכים אחרי שעת הגידול ולכך השיפון אינו מצטרף עם מינים אלו. אולם, רש"י מפרש שברייתא זאת עוסקת בקביעת המינים בהפרשת תרומה: "מין חטיין - לענין תרומה, דאין תורמין ממין על שאינו מינו, ותורמין חטיין על כוסמין". מכאן שלדעת רש"י חלוקת המינים בתרומה דומה יותר לחלוקת המינים במצוות החלה ולא למינים של כלאים. ולאור הנאמר לעיל אפשר לומר שלדעת רש"י עיקר מצוות התרומה הוא נתינת המזון לכהן, ולכך יש ללכת אחרי שלב התוצרת של העיסה, כמו במצוות

הגדרת המינים בכלאים

אם נסכם את תמצית הדברים: המשנה בתרומות מקשרת בין הגדרת המינים שבהלכות תרו"מ להגדרת המינים שבאיסור הכלאים, ונחלקו המפרשים האם מדובר בקשר מקרי או שמא בקשר מהותי בין התחומים. לשיטת הסוברות שמדובר בקשר מקרי הרי שהתחומים של תרו"מ וכלאים חלוקים ביסודם: איסור הכלאים הוא על הגידול, ואילו מצות תרו"מ היא על התוצרת. מאידך, השיטה הסוברת שקיימת זיקה מהותית בין התחומים סבורה ששתי המצוות חלות על הפרי בשעת גידולו, ולכך חלוקת המינים נקבעת בשתייהן לפי שעת גידול הפרי. אמנם, מתוך עיון בסוגיות העוסקות בענין קביעת חלוקת המינים בכלאים עולה שקיים כיוון אחר בהבנת העיקרון הקובע את חלוקת המינים בתחום זה. המשניות בתחילת מסכת כלאים מביאות רשימות של מינים שחלקם אסורים בכלאים וחלקם מותרים בכלאים. אולם, מעבר לפרטי הדינים לא מבואר במשנה מהו העיקרון הבסיסי שקובע את הגדרת המינים. הדיון הראשון בענין הזה מתקיים בירושלמי בתחילת המסכת (כלאים א, א):

כתיב שדך לא תזרע כלאים הייתי אומר אפילו שני מיני חטים ואפילו שני מיני שעורים. בהמתך לא תרביע כלאים הייתי אומר אפי' שור שחור על גבי שור לבן או שור לבן על גבי שחור. ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך הייתי אומר אפילו שני מיני צמר ואפילו שני מיני פשתים. פירש בבגדים: לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו, מה כלאי בגדים שאסרתי לך שני מינין לא זה ממין זה ולא זה ממין זה.

הירושלמי דוחה את האפשרות שתכונת הצבע בלבד משפיעה על חלוקת המינים בכלאים, ולומד זאת מהיקש לכלאי בגדים. עולה מסוגיה זו שכדי לאסור שני מינים בכלאים יש צורך בשוני מהותי ביניהם, כך שיהיה אפשר להגדירם כ"לא זה ממין זה ולא זה ממין זה". וכך כותב הרמב"ם בפרק ג' מהלכות כלאים (א-ב):

יש מינין בזרעין שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ עד שיראה כשני מינין ואף על פי שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה. ויש בזרעים שני מינין שהן דומין זה לזה וצורת שניהן קרובה להיות צורה אחת ואעפ"כ הואיל והן שני מינין הרי אלו אסורים זה עם זה.

החלה. אמנם, יש לציין שרש"י בעצמו במנחות דף ע, א מפרש שברייתא זאת עוסקת בדיני הלה, כמו כל הראשונים (ד"ה כוסמין, וכבר העיר בזה המסורת הש"ס שם).

הרמב"ם מבאר שקיימים שני מרכיבים בזרע ובפרי. המרכיב הראשון הוא טבע הפרי הכולל את התכונות הפנימיות של הפרי.²⁸ המרכיב השני הוא צורת הפרי, התכונות החיצוניות של הפרי. לגבי הגדרת המינים בכלאים קובע הרמב"ם שטבע הפרי הוא העיקרון הקובע ולא צורת הפרי. נראה שהמקור עליו הרמב"ם מסתמך הוא סוגיית הירושלמי שלמדנו לעיל, סוגיה שמסקנתה להבנת הרמב"ם היא שבכלאים הולכים אחר תכונותיו היסודיות של הפרי.

חלוקה זו של הרמב"ם בין שני מרכיבי הפרי היא יסוד חשוב בהגדרת המושג מין בתחומים נוספים בתורה. בניגוד להלכות כלאים שבהן טבע הפרי הוא הקובע, הרי שבתחומים אחרים קביעת המינים נעשית על פי תכונה חיצונית מסוימת הקשורה באופן מהותי לתחום. דוגמא מובהקת לכך היא הסוגיה בעבודה זרה שבה נחלקו אב"י ורבא בענין הגדרת המושג מין במינו בהלכות תערובות (סו, א):

חמרא עתיקא בענבי - דברי הכל בנותן טעם; חמרא חדתא בענבי - אב"י אמר: במשהו, ורבא אמר: בנותן טעם. אב"י אמר במשהו, בטר טעמא אזלינן, אידי ואידי חד טעמא הוא, דהוה ליה מין במינו, ומין במינו במשהו; ורבא אמר בנותן טעם, בטר שמא אזלינן, והאי שמא לחוד והאי שמא לחוד, ה"ל מין בשאינו מינו, ומין בשאינו מינו בנ"ט.

לדעת אב"י חלוקת המינים בהלכות תערובות נקבעת על פי תכונת הטעם, ולכן כל שטעם האיסור שווה לטעם ההיתר הרי שיש כאן תערובת של מין במינו שאינה בטלה כלל. רבא חולק על כך וסובר שכל ששם האיסור שונה משם ההיתר, אף שטעמם שווה, הרי שיש לדון את התערובת כתערובת של מין בשאינו מינו שבטלה בנותן טעם. נראה שבין לרבא ובין לאב"י התכונה שקובעת את הגדרת המינים בתערובות היא התכונה שנוגעת במהות איסור התערובת, והמחלוקת שביניהם היא בהבנת אותה מהות. לדעת אב"י מוקד האיסור בתערובות הוא בטעמו של האיסור, ולכך הגדרת המינים נעשית לפי תכונת הטעם. מאידך, רבא סובר שעצם נוכחות האיסור אוסרת את התערובת, שכל שהאיסור נוכח וניכר בתערובת הרי שהוא אינו בטל. מאחר שכך, לדעת רבא קביעת המינים בתערובות נעשית לפי שם האיסור, שכן האיסור ניכר בתערובת באמצעות שמו.^{29, 30}

28. הביטוי "טבע הפרי" מופיע ברמב"ם בהלכה ה', ונצטט את ההלכה הזאת בהמשך. מדברי החזו"א עולה שביטוי זה מתייחס לערך התזונתי של הפרי (כלאים ריש סימן ג'): "וסיידור המינים הוא על פי קיבוץ הרגשות רבות כי מלבד התבנית והמראה והטעם אצור בכל פירי מזון אחר כפי רב היסודות האצורים בדם החי ובהרגשות פנימיות מכיר האדם בחלוקות המזון של כל פרי ופרי".

29. וכן מבאר האור שמח בהלכות תרומות פרק יד, ראה שם.

אמנם, שיטת הרמב"ם בענין קביעת המינים בכלאים מורכבת יותר, שכן מדבריו בהמשך הפרק עולה שאף בהלכות כלאים יש להתחשב בתכונות חיצוניות של הפרי (שם, הלכות ה-ו):

וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אף על פי שהן שני מינין בטבען הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כשני גוונים ממין אחד לא חששו להן לכלאים זה עם זה שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין. כיצד הלפת עם הצנון אינן כלאים זה בזה מפני שפרייהן שוין, והלפת עם הנפוס אינן כלאים זה בזה מפני שהעלין שלהן שוין.³¹

הרמב"ם פוסק אפוא שדמיון במראה חיצוני של שני זרעים מתיר את האיסור אף אם הזרעים חלוקים בטבעם. בפשטות, הרמב"ם ממשיך לעסוק בשאלת הגדרת המינים שבה עסק בתחילת הפרק, וקובע שלא רק לטבע הפרי אלא גם לתכונות המראה השפעה על חלוקת המינים. יתירה מזאת, הרמב"ם בהמשך הלכה ו' מביא סייג לדין זה וקובע שמראה זהה אינו מתיר כאשר הפירות רחוקים בטעמם:

אבל צנון עם הנפוס אף על פי שהעלין דומין זה לזה והפרי דומה לפרי הרי אלו כלאים הואיל וטעם פרי זה רחוק מטעם פרי זה ביותר וכן כל כיצא באלו.

אמנם, הדוגמה שהרמב"ם הביא למינים שחלוקים בטעמם ולכן אסורים בכלאים היא הצנון והנפוס. והרי הצנון והנפוס כבר מופיעים בדברי הרמב"ם בהלכה ג' כאחת הדוגמאות לעקרון שישנם מינים הדומים במראיהם אך מוגדרים כשני מינים בכלאים. מההשוואה בין שתי ההלכות ניתן להסיק שהרמב"ם בהלכה ו' מנמק את דבריו בהלכה ב', שהסיבה לכך ששני המינים אסורים בכלאים אף שמראיהם דומה היא שטעמם שונה. אם כן, העקרון הקובע את הגדרת המינים בכלאים לדעת הרמב"ם אינו טבע הפרי אלא תכונת טעמו.

30. דוגמאות נוספות לכך הם ראשית הגז וחלה בהן עסקנו לעיל. בחלה הולכים אחרי הטעם כיון שמטרת המצוה היא נתינת אוכל לכהן, ואילו בראשית הגז הולכים אחרי הצבע כיון שעיקרה נתינת בגד לכהן.

31. המקור לדברי הרמב"ם בהלכות אלו הוא הגמרא בכלאים א', ה: "א"ר יונתן יש מהן שהילכו אחר הפרי ויש מהן שהילכו אחר העלין. הלפת והצנון הילכו בהן אחר הפרי. הלפת והנפוס הילכו בהן אחר העלין. התיבון הרי צנון ונפוס הרי פרי דומה והעלין דומין ותימר כלאים. א"ר יונה בזה הילכו בהן אחר טעם הפרי". נחלקו הראשונים כיצד לפרש את דברי רבי יוחנן. הרמב"ם הבין שר"י הולך אחר הפרי ואחר העלין לקולא, שכל שהפרי או העלין דומים אין כלאים. אולם ראשונים אחרים פירשו שר"י הולך אחר הפרי והעלין לחומרא, ולפי פירושם רבי יוחנן סובר שיש כלאים בין הלפת והצנון וכן בין הלפת והנפוס (ר"ש, ריב"מ"ץ, ראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם).

אולם, אם מדייקים בלשון הרמב"ם נראה להוכיח שהלכות אלו אינן עוסקות בשאלת קביעת המינים בכלאים אלא בעקרון נפרד. ראייה לכך עולה מניסוחו של הרמב"ם: הרמב"ם אינו כותב ששני זרעים שדומים במראיהם מוגדרים כמין אחד בכלאים, אלא ש"לא חששו להן לכלאים זה עם זה", ומשמע שאף שהם מוגדרים כשני מינים אין בהם כלאים. ראייה נוספת לכך עולה מהנימוק של הרמב"ם באותה הלכה, "שאיין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין", שמשתמע ממנו שמראית העין איננה חלק מהנושא הכללי של הלכות מינים בכלאים, אלא עקרון נפרד שלפיו על מנת לאסור שני זרעים בכלאים יש צורך ביצירת מציאות של ערבוביית הנראית לעין בין הזרעים. ערבוביית מעין זו אינה נוצרת על ידי שני מיני זרעים הזוהים במראיהם, ולכן אף שהם חלוקים בטבעם אין ביניהם איסור כלאים.³² כך נראה לבאר אף את דברי הרמב"ם בסוף הלכה ו' בענין טעם הפרי: הטעם השונה איננו סיבה לחלוקת המינים בכלאים, אלא סימן לכך ששני המינים חלוקים בטבעם, אך במהות הענין טבע הפרי בלבד הוא הקובע את מינו של הפרי.³³

32. וכך מבארים התורת זרעים בהקדמתו למסכת כלאים, והמקדש דוד כלאים סימן ח' (ועיי"ש במקד"ד שהוא מביא הוכחות נוספות לכך שאיסור כלאים תלוי במראית העין). ולפי ביאור זה מובן היטב כיצד לדעת הרמב"ם הדמיון במראה העלים בלבד מתיר את האיסור (שכן ק"ק לטעון שהגדרת מין הפרי נעשית לפי מראה העלים), שכיוון שהעלין דומים הרי שהערבוביית בין הגידולים אינה ניכרת לעין. אך מצד שני החזו"א (כלאים סימן ג' סע' ג'), והציץ אליעזר (ח"ב סי"ב), והמעדני ארץ (כלאים פרק ג' הלכה א') כולם חולקים על ביאור זה, וסוברים שהמראה הדומה קובע את הפירות כמין אחד בכלאים. החזו"א לוקח זאת שלב נוסף ולומד מכאן שאף לגבי תרומות פירות אלו מוגדרים כמין אחד, ולכך הוא מתיר להפריש מהלפת על הצנון או הנפוס, שכיוון שמראיהם דומה אין כאן הפרשה ממין על שאינו מינו. אך לפי הביאור של התורת זרעים והמקד"ד זוהי הלכה מיוחדת בהלכות כלאים שאינה שייכת לקביעת המינים בתרומה, וכפי שנבאר בשורות הבאות.

33. וכך מבארים הקרית ספר והחזו"א (כלאים סימן ג') את דברי הרמב"ם. אך המקד"ד (כלאים סימן יז), והציץ אליעזר (שם), והמעדני ארץ (כלאים פרק ג' הלכות ה', ו') חולקים על כך וסוברים שמה שקובע בעיקר את חלוקת המינים בכלאים הוא טעם הפרי. ויש לציין שקיימת דרך אחרת לבאר את דברי הרמב"ם לגבי טעם הפרי שמבוססת על מחלוקת האחרונים בהבנת רמת הדמיון שקיימת בין מראה הצנון למראה הנפוס (דוגמת הרמב"ם לשני מינים השונים בטעמם ולכן אסורים בכלאים). לדעת התו"ט (כלאים א', ה) מראה הצנון שווה לגמרי למראה הנפוס, בדומה לדברי הרמב"ם בתחילת ההלכה לגבי הדמיון שקיים בין הלפת לבין הצנון והנפוס. ואילו לדעת המקדש דוד (כלאים סימן טז) מראה הצנון והנפוס אינם שווים לגמרי, שכן להבנתו הרמב"ם סובר ששני מינים השווים לגמרי בתארום אינם כלאים זה בזה אף שטעמם חלוק (וכן מדויק בלשון הרמב"ם, שלגבי הלפת והצנון הרמב"ם כותב שיש ביניהם "דמיון גדול" ואילו לגבי הצנון

נראה שהבנה זאת משמעותית ביותר לגבי קביעת המינים בתרו"מ. שכן מסתבר לומר שההיקש של המשנה בתרומות בין הגדרת המינים בשני התחומים קיים רק ביחס למקרים שבהם איסור הכלאים או התירו הם תוצאה של קביעת הפירות כמין אחד או כשני מינים. אולם, במקרה של שני מיני פירות שבאופן מהותי מוגדרים כשני מינים בכלאים אך אין בהם איסור בשל המראה הזהה, לגבי תרו"מ דינם כשני מינים וא"א להפריש מהאחד על השני.³⁴

ברמב"ם בהלכה א' מבוארת נקודה יסודית נוספת ביחס לקביעת המינים בכלאים. לדבריו, הגדרת טבע הפרי נקבעת על פי טבעו המקורי של הפרי, ואילו שינויים שמתרחשים בפרי לאחר מכן אינם משפיעים על הגדרת המין. הסיבה להלכה זאת היא ששינויים אלו נגרמים על ידי גורמים חיצוניים לפרי, כגון מיקום הפרי וסוג עבודת הארץ שנעשת בו, ולכן אין בכוחם להשפיע על מהות הפרי. אם כן, שתי הלכות יש לגבי קביעת המינים בכלאים: ראשית, תכונותיו החיצוניות של הזרע אינן משפיעות על קביעת המין, ורק התכונות הפנימיות והיסודיות קובעות. שנית, תכונותיו הפנימיות של הזרע נקבעות בהתאם לטבעו המקורי של הפרי.³⁵ המקור לקביעתו השנייה של הרמב"ם הוא הירושלמי בתחילת כלאים שמעלה סברה זו כדי לבאר את דין המשנה שהחייטים והזונין אינם כלאים זה בזה (א, א):

והנפוס הוא רק כותב שהם דומים). האחרונים מבארים שלהבנת התויו"ט ברמב"ם טעם הפרי אינו גורם עצמאי באיסור הכלאים אלא פרט בתוך ההלכה של מראה הפרי, שהטעם השונה של הפירות מוחק את השפעת המראה הדומה. שאף שבדרך כלל פירות בעלי תואר זהה מותרים בכלאים למרות שהם משני מינים, אם טעמם שונה ביותר חוזר הדין שהם אסורים בכלאים כדינם של שני פירות ממינים שונים ותואר שונה. אמנם, בפירות מאותו המין אין כלאים אף פעם, אף אם טעמם חלוק, כיון שטעם הפרי בלבד אינו סיבה לקביעת מינים בכלאים (תוספות אנשי שם כלאים פ"א מ"ג ד"ה והנפוץ, משכנות יעקב יו"ד סימן סט' המובא בפת"ש יו"ד רצה', ב).

34. אמנם, כל זה לדעת הרמב"ם, אך לשיטתם של הר"ש ושאר הראשונים שחולקים על הרמב"ם בביאור הסוגיא בירושלמי, וסוברים שהדין של מראה וטעם הוא לחומרא, לדעתם ודאי למראה חלק מהגדרת המינים בכלאים, ולכן גם לגבי תרו"מ כל שהמראה של הפירות שונה א"א לקיים בהם הפרשה.

35. וכן מבאר החזו"א כלאים ריש סימן ג': "יש שהכריעו בהן חכמים שהן מין א' דבמעשה בראשית יצאו מין אחד בצורות חלוקות כגון תאנה שחורה ולבנה וכיו"ב וסידור המינים היא על פי קיבוץ הרגשות רבות כי מלבד התבנית והמראה והטעם אצור בכל פרי מזון אחר כפי רב היסודות האצורים בדם החי ובהרגשות הפנימיות מכיר האדם בחלוקת המזון של כל פרי ופרי והכריעו חכמים ברוח קדשם מה הם מין א' ומה הם מינים חלוקים... הסדר השני הן המינים המשתנים על פי המקום ועבודת הארץ... אף אם נפרדו בטבעם ויראה כשני מינים".

מעטה יהו כלאים עם החטים. אמר רבי יונה מין חטין הם אלא שהפירות מזנין. כהדא דתני [ויקרא יט כט] ולא תזנה הארץ מיכן שהפירות מזנין.

הגדרת החיטים והזונין כמין אחד נובעת לדברי הירושלמי מכך שמקורם של שני זרעים אלו במין אחד של חיטים, אך הארץ זנתה וכתוצאה מכך השתנה טבעם של הזונין ונבדלו מטבע החיטים.³⁶ נראה שהמקור לעמדת הרמב"ם והירושלמי הן הפסוקים בבראשית א' שמתארים את חלוקתם של הנבראים למינים שונים. החלוקה הראשונה מופיעה בפסוקים יא ו-יב ביחס לצומח:

ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו בו על הארץ ויהי כן: ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה פרי אשר זרעו בו למינהו וירא אלהים כי טוב.

לאחר מכן, בפסוקים כד ו-כה מופיעה חלוקה נוספת לגבי החי:

ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה ויהי כן: ויעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו וירא אלהים כי טוב.

הביטוי "מין" חוזר ונשנה בפסוקים אלו פעמים רבות, והרמב"ן בפירושו לתורה מבאר שביטוי זה מתייחס לטבע המין. לדבריו, בשעת בריאת העולם הברואים התחלקו למינים שונים בהתאם לטבעם הפנימי. לפי פירושו כאשר אדם הראשון קבע את שמותם של הנבראים, הוא עשה זאת על פי טבעם של הנבראים, ובכך הוא קיים את חלוקת המינים שמתוארת בפרק א' (רמב"ן בראשית ב', כ):

והענין כי הקב"ה הביא כל חית השדה וכל עוף השמים לפני אדם והוא הכיר טבעם וקרא להם שמות כלומר השם הראוי להם כפי טבעיהם... נאמר שקריאת השמות היא הבדלת המינין.³⁷

נראה שטבע המינים שעליו מדבר הרמב"ן בפירושו כאן הוא אותו טבע שבו עוסק הרמב"ם לגבי חלוקת המינים בכלאים. אם כן, חלוקת המינים בכלאים חופפת לחלוקת המינים בבריאת העולם. ואכן, הקשר שבין איסור הכלאים לבין מעשה בראשית מסתבר ביותר, וזאת לאור דברי הירושלמי במסכת כלאים (א', ז) לפיהם היסוד לאיסור הכלאים הוא "משום חוקים שחוקתי בעולמי".³⁸ הרמב"ן בפרשת קדושים מרחיב ומפתח כיוון זה (יט, יט):

36. הר"ש (כלאים א', א) מבאר שהכוונה לזנות הארץ בשעת המבול.

37. וע' בפירוש רבינו בחיי שמרחיב להדגים זאת, וע"ע בהעמק דבר ויקרא י"א, יד.

38. אולם, הירושלמי עוסק באיסור כלאי האילנות דווקא, וכן משמע מהספרי שלומד מפסוק זה את איסור כלאי ההרכבה שלא הזכרה בצורה מפורשת בפסוקים: "מנין שאין מרכיבים עץ סרק על

והטעם בכלאים, כי השם ברא המינים בעולם, בכל בעלי הנפשות בצמחים ובבעלי נפש התנועה, ונתן בהם כח התולדה שיתקיימו המינים בהם לעד כל זמן שירצה הוא יתברך בקיום העולם. וצוה בכחם שיוציאו למיניהם ולא ישתנו לעד לעולם, שנאמר **בכולם "למינהו"** (בראשית א), והוא סיבת המשכב שנרביע בהמות זו עם זו לקיום המינים כאשר יבואו האנשים על הנשים לפריה ורביה. והמרכיב שני מינין, משנה ומכחיש במעשה בראשית, כאילו יחשוב שלא השלים הקדוש ברוך הוא בעולמו כל הצורך ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות. והמינים בבעלי חיים לא יולידו מין משאינו מינו, וגם הקרובים בטבע שיולדו מהם כגון הפרדים יכרת זרעם כי הם לא יולידו. והנה מצד שני הדברים האלה, פעולת ההרכבה במינים דבר נמאס ובטל... מפני שישתנו בטבעם גם בצורתם בהיותם יונקים זה מזה, ויהיה כל גרעין ממנו כאילו הורכב משני מינין.³⁹

לדברי הרמב"ן עירבוב המינים מוביל לשתי תוצאות שליליות: הראשונה, הרס הסדר וה"למינהו" של מעשה בראשית, כפי שמבואר בירושלמי. השנייה, החלשת והכחשת המינים עצמם. אם כן, שיטת הרמב"ם שחלוקת המינים באיסור הכלאים תלויה בטבע המקורי של המינים בשעת בריאתם מובנת ביותר, שכן יסוד האיסור קשור באופן מהותי לסדר חלוקת המינים שנקבע במעשה בראשית.

חלק ב' - סברת הדין

לאחר שעסקנו בשאלת הגדרת המינים, שאלה שעוד נשוב אליה בהמשך, נציע שלושה כיוונים בהבנת עצם ההלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו. את הכיוון הראשון נבסס על דברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (י"ד, ה-ה) העוסק בצירוף איסורים שונים לשיעור כזית בעונשים. בהלכה ה' הרמב"ם פוסק שבאופן כללי איסורים שונים אינם מצטרפים לשיעור כזית, פרט למספר איסורים. בהלכה ו' הוא מתייחס לאיסור טבל ופוסק שמינים שונים של טבל מצטרפים לשיעור כזית כיון שהם מוגדרים כ'שם אחד' של איסור:

גבי עץ מאכל ולא עץ מאכל על גבי עץ סרק ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל תלמוד לומר את חוקותי תשמורו". אולם, הרמב"ן בקטע שנביא להלן מרחיב זאת לכלל סוגי הכלאים, ולדעתו זהו יסוד האיסור בכלל סוגי הכלאים. ואכן רבינו הלל בפירושו לספרי מביא גרסא בירושלמי שמתאימה לעמדתו של הרמב"ן: "את חקתי תשמורו כלומר חקותי שחקקתי לך כבר דהיינו במעשה בראשית דכתיב בהו בכולהו למינהו דמשמע למינהו לא בשאינו מינו תשמורו שלא תרביע ולא תזרע כלאים ושלא תרכיב גרסינן ירושלמי".

39. וכ"ה בחינוך במצוה סב.

יראה לי שכל החייב בתרומה ומעשרות מצטרף לכזית בטבל מפני שהוא שם אחד, הא למה זה דומה לנבלת השור ונבלת השה ונבלת הצבי שהן מצטרפין לכזית כמו שביארנו.

אולם, יש לתמוה על עצם הצורך בהלכה זאת, שכן מהי ההווה אמינא שמינים שונים של טבל לא יצטרפו לשיעור אחד של כזית. במה שונים מיני טבל שונים ממינים שונים של נבילה שלגבם לא עולה הו"א כזאת.⁴⁰ את התשובה לכך ניתן למצוא בביאורו של האור שמח להלכה זאת (שם):

פירוש, אף על פי שאינו יכול להפריש מאחד על חבירו, דאין מפרישין ממין על שאינו מינו, בכ"ז הוי טבל, ושם חד, ומצטרף, ודומה לנבילות.

לדבריו, המקור לאפשרות שעולה ברמב"ם, שהמינים השונים של טבל נחלקים לשמות שונים של איסור, הוא הלכת הפרשה ממין על שאינו מינו. נראה שלדעתו הלכה זו מבוססת על ההבנה שלכל מין של טבל מחייב נפרד ועצמאי של תרו"מ, והפרשה ממין על שאינו מינו אינה מועילה משום שעל מנת להתיר את איסור הטבל הובה להפריש את התרומה ממין בעל מחייב זהה של תרו"מ.⁴¹ ואף שלמסקנת הרמב"ם המינים השונים מצטרפים לשיעור אחד באיסורים, נראה שכל זה הוא לגבי איסור הטבל, אך בנוגע לעצם חובת ההפרשה שפיר ניתן לומר שלכל מין מחייב בפני עצמו ואין להפריש ממין על שאינו מינו.⁴²

40. ועוד ראוי לציין שההלכה נפתחת במילים "יראה לי" ומשתמע מכך שהרמב"ם לא מצא מקור ברור שעליו ניתן לבסס את ההלכה הזאת, אלא הכריע כן מסברת הלב.

41. לצורך ההמחשה ניתן לומר שכמו שאי אפשר להפריש ממעשר בהמה על מעשר דגן, כיון שאלו שתי פרשות שונות ושני מחייבים שונים של מעשר, כך א"א להפריש במעשר דגן עצמו ממין על שאינו מינו, כיון שעצם הפרשה של מעשר דגן מחלקת את המינים השונים לשמות שונים ולמחייבים שונים. ונראה שהסברה לכך שהמחייב של תרו"מ מוגדרת לפי חלוקת המינים מובנת על פי מה שנעלה להלן לגבי חשיבות המינים בהפרשת תרו"מ.

וכאשר הרציתי את הדברים בפני מו"ר הרב משה ליכטנשטיין שליט"א ומו"ר הרב דני וולף שליט"א הם העירו לי שמסתבר יותר לומר סברה זאת דוקא לגבי המינים המפורשים בתורה, שהם הדגן התירוש והיצהר, ובפרט לאור דבריהם של התוספות בשבת דף סח, א המתחייבים למינים אלו כאבות המינים בתרו"מ (ולהלן נעלה זאת בשיטת אביי בבכורות דף נד, ב): "וא"ת במעשר איכא נמי אבות ותולדות דמדאורייתא דגן ותירוש ויצהר ומדרבנן כל מילי וי"ל דלא שייך להזכיר אבות ותולדות במילי דלית ביה איסור מלאכות".

42. בדרך הזאת ניתן לבאר את שיטת רבי עקיבא במשנה בתרומות לגבי אופן התשלום של תשלומי תרומה בזר האוכל תרומה בשוגג (ו', ו): "רבי אליעזר אומר משלמין ממין על שאינו מינו בלבד שישלם מן היפה על הרע ורבי עקיבא אומר אין משלמין אלא ממין על מינו לפיכך אם אכל קשואין של ערב שביעית ימתין לקשואין של מוצאי שביעית וישלם מהם ממקום שרבי אליעזר

כיוון שני בהבנת ההלכה עולה מתוך דבריו של הרמב"ם עצמו בהלכות תרומות המביא דרשה חדשה שאינה מופיעה בדברי חז"ל (ה', ב):

בכל מקום אין תורמין ממין על שאינו מינו שנאמר כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב ואם תרם אין תרומתו תרומה.

הרמב"ם, בשונה מהספרי ושני התלמודים, לומד את הדין שאין מפרישים ממין על שאינו מינו מהפסוק "כדגן מן הגורן". אמנם, מעבר לעצם החידוש שבדרשה, יש להקשות על הרמב"ם מהלכה נוספת שמופיעה בהמשך אותו הפרק. הרמב"ם בהלכה ד' מביא את דרשת הספרי הלומדת את ההלכה שאין מפרישים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו מהפסוק של "כדגן מן הגורן". ומכאן שהפסוק של "כדגן מן הגורן" כבר משמש כמקור להלכה אחרת, ואם כן צ"ע על הרמב"ם שלומד מאותן מילים את הדין שאין מפרישים ממין על שאינו מינו. ומה גם ששני דינים אלו שונים בתוקפם, שההפרשה ממין על שאינו מינו מעכבת את חלות ההפרשה בדיעבד, ואילו הפרשה מהגמור על שאינו גמור אסורה לכתחילה אך בדיעבד מועילה.⁴³

בביאור הענין נראה לומר שלדעת הרמב"ם שתי הלכות אלו, הפרשה ממין על שאינו מינו ומהגמור על שאינו גמור, הן ביסודן דין אחד, דין שבבסיסו צורך בכך שהטבל והתרומה יהיו שווים. הרמב"ם לומד יסוד זה מהפסוק "כדגן מן הגורן", פסוק המלמד שהתרומה צריכה לבוא מתוך הגורן, ורק כאשר התרומה והטבל

מקל משם ר"ע מחמיר שנאמר (ויקרא כב) ונתן לכהן את הקדש כל שהוא ראוי להיות קדש דברי רבי אליעזר ורבי עקיבא אומר ונתן לכהן את הקדש קדש שאכל". רבי עקיבא סובר שקיימת הלכה של מין על מינו בתשלומי תרומה, ומבואר במשנה שהמקור לשיטתו הוא הפסוק שמתאר את התשלום כ"ונתן לכהן את הקודש", ולפי ביאורו של רבי עקיבא הכוונה שצריך לשלם את אותו הקודש שאכל. אם כן, עולה משיטתו של רבי עקיבא שהמינים השונים של תרומה מוגדרים כסוגים שונים של קודש, וניתן ללמוד מכך שכל מין ומין הוא מחייב שונה של תרומה. כך העיר לי ידידי ר' אריאל ברלין נ"י. אמנם, ביאור זה תלוי בהבנת מהות הדין של תשלומי תרומה, ובפרט בשאלה האם התשלום באה כתחליף לתרומה הנאכלת או כפיצוי ממוני לכהן, אך אכ"מ.

43. הש"ך (יורה דעה של"א, ס"ק פ) מקשה קושיה זאת בצורה הפוכה, שכיון שלומדים מהפסוק "כדגן מן הגורן" את ההלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו, הרי שלימוד זה אינו פנוי לצורך ההלכה שאין מפרישים מהגמור על שאינו גמור. הש"ך מסיק מכך שלדעת הרמב"ם הפרשה מהגמור על שאינו גמור אסורה מדרבנן בלבד, וקרא אסמכתא בעלמא. אך לענ"ד איפכא מסתברא, שדווקא לגבי ההלכה שאין מפרישים מהגמור על שאינו גמור יש לדרשה מ"כדגן מן הגורן" סימוכין בדברי חז"ל, משא"כ לגבי הלימוד של הרמב"ם להלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו שכלל אינו מופיע בחז"ל.

שווים התרומה מגיעה מתוך הטבל.⁴⁴ ההבדל שבין שתי ההלכות הוא רק ברמת השוני שבין התרומה והטבל. בהפרשה ממין על שאינו מינו, התרומה מנותקת לגמרי מהטבל ולכך ההפרשה לא מועילה אפילו בדיעבד. בהפרשה מהגמור על שאינו גמור, אף שיש כאן הפרשה מפרי גמור על שיבולים, הרי שבדיעבד אין בכך כדי לעכב את ההפרשה כיון שסו"ס יש כאן מין אחד, שהרי אף השיבולת עתידה להיות פרי.⁴⁵

על פי הבנה זאת ניתן לתרץ קושי נוסף שעולה בדברי הרמב"ם בהמשך הפרק, בענין ההפרשה בדבר שאינו משתמר (ה', ז):

אין תורמין מן הלח על היבש ולא מן היבש על הלח ואם תרם תרומתו תרומה, כיצד ליקט ירק היום וליקט ממנו למחר אין תורמין מזה על זה אלא א"כ דרכו להשתמר ב' ימים, וכן ירק שדרכו להשתמר ג' ימים כגון המלפפונות כל שליקט בשלשת ימים מצטרף ותורם מזה על זה, ירק שדרכו להשתמר יום אחד בלבד וליקט בשחרית וליקט בערב תורם מזה על זה.

בהלכה זאת הרמב"ם פוסק שאסור להפריש מדבר שאינו משתמר על דבר המשתמר, וכן להפך שאסור להפריש מדבר המשתמר על דבר שאינו משתמר. המקור לדבריו מופיע בתוספתא בתרומות (ד', ה):

ירק שדרכו להשתמר יום אחד תורמין עליו יום אחד שני ימים תורמין עליו שני ימים שלשה ימים תורמין עליו שלשה ימים הקשואין והדלועין והטרכסמין והטרדין שדרכן לשתמר יום אחד תורמין עליהן יום אחד החזרין והכרשין והלפת והכרוב שדרכן לשתמר שני ימים תורמין עליהן שני ימים הקפלוטות והמלפפונות שדרכן לשתמר שלשה ימים תורמין עליהן שלשה ימים זה הכלל כל שנשמר תורמין עליו.

אולם, משמע בתוספתא שהאיסור להפריש מדבר שאינו משתמר קיים רק כאשר מפרישים ממנו על דבר אחר, מהטעם שאין מפרישים מהרע על היפה, אך ההפרשה מדבר המשתמר על דבר שאינו משתמר מותרת לכתחילה.⁴⁶ אם כן, צריך עיון על הרמב"ם שפוסק שאיסור ההפרשה בדבר שאינו משתמר קיים בשני הכיוונים, ואף

44. ועיין במקדש דוד סימן יט שמבאר באופן זה את איסור ההפרשה מהגמור על שאינו גמור, ולא נאריך כאן בפרטי הדינים.

45. אמנם, לפי ההבנה הראשונה שהעלינו בהפרשה ממין על שאינו מינו, שכל מין הוא מחייב שונה, דברי הרמב"ם בהלכות תרומות אינם מובנים. שכן, גם אם לגבי שני מינים שונים ניתן לומר שהמינים השונים הם מחייבים שונים של תר"מ, אך בהפרשה מהגמור על שאינו גמור אין סברה לומר שפרי בתחילת דרכו הוא מחייב א' של תר"מ ובסוף דרכו הוא מחייב אחר.

46. חסדי דוד שם, דרך אמונה ביאור הלכה הלכות תרומות (ה', י')

ההפרשה מדבר המשתמר על דבר שאינו משתמר אסורה לכתחילה. יתכן שהרמב"ם סובר שהאיסור להפריש על דבר שאינו משתמר אינו נובע מההלכה שאין מפרישים מהרע על היפה, כפי שמשמע בתוספתא, אלא הוא נובע מהלכת ההפרשה ממין על שאינו מינו, ולכך איסור ההפרשה קיים בשני הכיוונים כמו בכל פסול הפרשה של מין על שאינו מינו. כך ביאר הש"ך את דברי הרמב"ם, אך לדעתו מדובר בגזירה דרבנן בלבד (י"ד ל"א, ס"ק פג):

אין תורמין כו' - משום דדומה לב' מינים מש"ה גזרו ביה הלכך בדיעבד הוי תרומה.

ונראה להסביר אחרת: אם מבינים שפסול ההפרשה ממין על שאינו מינו נובע מכך שהמינים הם מחייבים שונים של תרו"מ, יהיה קשה להרחיב זאת להפרשה מהמשתמר על שאינו משתמר שהרי בסופו של דבר מדובר במין אחד של פרי. אך אם מבינים שהפסול נובע מהצורך בשוויון ובזיקה בין התרומה לבין הטבל, הרי שדבר המשתמר אינו שווה לגמרי לדבר שאינו משתמר ולכך לכתחילה אין לקיים ביניהם הפרשה.⁴⁷

נראה כי שתי הבנות אלו שונות במהותן: לפי ההבנה הראשונה המניעה לחלות ההפרשה באה מהחיץ שנוצר בין המינים מצד המחייב של תרו"מ. לפי ההבנה השנייה, לעומת זאת, אף שכל המינים הם חלק מאותו מחייב של תרו"מ, הרי שיש צורך בזיקה חיובית בין התרומה לבין הטבל, וכאשר הם ממינים שונים חסרה זיקה זאת.⁴⁸

47. ונראה שהש"ך ביאר זאת כדין דרבנן בגלל הפער שקיים לגבי תוקפם של שתי ההלכות האלו, שההפרשה ממין על שאינו מינו מעכבת את חלות ההפרשה בדיעבד, ואילו ההפרשה מדבר שאינו משתמר אסורה רק לכתחילה. אך לאור דברינו כאן נראה ששפיר אפשר לבאר זאת כדין דאורייתא ממש, שכן היסוד הוא שצריך דמיון בין הטבל לבין תרומה, אלא שיש לחלק בין שתי רמות של דמיון. בהפרשה ממין על שאינו מינו לא קיים דמיון כל שהוא ולכך ההפרשה פסולה אף בדיעבד. אך בהפרשה מדבר המשתמר על דבר שאינו משתמר אף שאין שוויון גמור בין התרומה לטבל הרי שגם אין ניתוק מוחלט כיון שבסופו של דבר יש כאן שני פירות מאותו המין, ולכך ההפרשה אסורה לכתחילה אך אינה מעכבת בדיעבד (כעין מה שהעלינו לעיל לגבי ההפרשה מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו).

אולם, עדיין יש להקשות על שיטת הרמב"ם שבמה שונה ההפרשה מדבר המשתמר על דבר שאינו משתמר מכל הפרשה מהיפה על הרע שמתרת לכתחילה ואין אומרים שחסר שוויון בין התרומה לבין הטבל, וצ"ע.

48. ראייה לכיוון זה אפשר להביא משיטתו של המלאכת שלמה שהובאה לעיל ולפיה עיקר הליקוי בהפרשת ממין על שאינו מינו הוא שהתרומה אינה ממין הטבל, ולא שהטבל אינו מין התרומה

נעמיק עוד בהבנה השנייה לפיה טעם ההלכה הוא אותו צורך בזיקה חיובית בין הטבל לתרומה. נראה שאפשר להבין את יסוד הצורך בזיקה בשני אופנים:

הראשון, זהו דין במעשה ההפרשה ולפיו על מנת להתיר את איסור הטבל חובה להפריש מתוך הגורן. הפרשה ממין אחד מצרפת את כל הפירות ליחידה אחת של גורן, ולכן יש צורך להפריש ממין על מינו.⁴⁹

השני, יש קשר יסודי בין הטבל לבין התרומה, ושורש קדושת התרומה הוא באיסור הטבל שחל על הגורן קודם הפרשתה. ועל כן, על מנת שהתרומה תוכל להמשיך את איסור הטבל חובה שהיא תהיה ממין הטבל. ניתן לבסס כיוון זה על דברי הרא"ש בנדירים בפירושו למשנה שקובע שהתרומה מוגדרת כדבר האסור ולא כדבר הנדור (פירוש הרא"ש נדרים יב, א):

כחלת אהרן וכתרומתו ואף על גב דמתסר על ידי פיו לא הוי דבר הנדור דהא מעיקרא נמי הוא אסור משום טבל ופיו לא אסר אלא התיר שהוציא השירים מידו טבל.

הרא"ש מבאר שהתרומה מוגדרת כדבר האסור משום שאיסור התרומה איננו יצירה חדשה הנוצרת באמצעות ההפרשה אלא המשך של איסור הטבל שקיים קודם ההפרשה.

הכיוון השלישי בהבנת הלכת מין על מינו הוא שלא מדובר בדין בהפרשת התרומה אלא בדין בנתינה לכהן ולפיו קיימת חובה לתת לכהן מכל סוגי המינים.⁵⁰ דוגמה

(ע' לעיל הערה 25). נראה שלדעתו ההלכה של מין על שאינו מינו היא דין בקדושת התרומה, שעל מנת שהתרומה תוכל להתקדש חובה שהיא תהיה ממין הטבל.

49. סברא דומה עולה בתחום אחר בעולם הזרעים שגם בו קיימת דין של מינים, והוא בהלכות פאה. המשנה במסכת פאה בפ"ב מ"ה קובעת שאסור להניח פאה ממין אחד על חבירו אף כאשר הם מונחים באותו הגורן: "הזורע את שדהו מין אחד אף על פי שהוא עושהו שתי גרנות נותן פאה אחת זרעה שני מינים אף על פי שעשאן גורן אחת נותן שתי פאות הזורע את שדהו שני מיני חטין עשאן גורן אחת נותן פאה אחת שתי גרנות נותן ב' פאות". הנושא המרכזי של הפרק הוא דברים שמפסיקים לגבי פאה, והירושלמי (ב', א) כותב שהמקור לדין ההפסק הוא המילה "שדך", שממנה לומדים שחובה להניח פאה על כל שדה ושדה בנפרד. מכאן שהסיבה לכך שאין מניחים פאה ממין אחד על חבירו היא שהגדרת יחידת שדה לגבי מצות הפאה תלויה בין היתר במין הפרי. אם כן, שני מינים מוגדרים כשתי שדות אף אם הם מונחים בגורן אחד.

50. וכבר עסקנו בכך בהרחבה בתחילת המאמר והעלינו שבכך נחלקו השיטות לגבי אופן הגדרת המינים בתרו"מ, האם הולכים אחרי שלב הגידול או שלב הנתינה, ואף תלינו זאת בשני הלימודים שמופיעים לגבי ההלכה שאין מפירישים ממין על שאינו מינו, שהספרי לומד זאת מ"הורמותם ממנו" ואילו בבבלי מופיע הלימוד של "כל חלב... תן חלב לזה וחלב לזה". אלא ששם עסקנו

בולטת להבנה זאת היא ההלכה של מין על שאינו מינו בתחום של ראשית הגז לשיטת רבי אלעאי. כזכור, רבי אלעאי סובר שקיימת חפיפה בין הלכות תרומות להלכות ראה"ג לגבי מספר דינים, ואחד מהם הוא הדין שאין מפרישים ממין על שאינו מינו. אולם, בסוגיה בחולין מבואר שאף לשיטתו קיימים מספר הבדלים בין שני התחומים, ואחת מההלכות שהגמרא מציינת כדוגמא לכך היא ההלכה של טבל: אמר ליה אביי אי מה תרומה טובלת אף ראשית הגז טובלת א"ל אמר קרא (דברים יח) וראשית גז צאנך תתן לו אין לך בו אלא מראשיתו ואילך.

אביי מעלה ה"א שבדומה לתרומה גם ראה"ג טובלת לפני הפרשתה, אך דוחה זאת כיון שלגבי ראה"ג אומרים ש"אין בו אלא מראשית ואילך". נראה שהסבר הדבר הוא שאף לדעת רבי אלעאי קיים הבדל משמעותי בין מצוות ראה"ג ובין מצוות התרומה. המצוה של ראה"ג במהותה היא חובה על הגברא לתת גז לכהן, ולכך היא איננה טובלת. מצוות התרומה, לעומת זאת, היא חיוב בחפצא של הגידול ולכך יש בה איסור טבל.⁵¹ נראה שלהבדל במהות המתנות השפעה על הבנת אופי ההלכה של מין על שאינו מינו. אם לגבי תרומה ניתן להתלבט האם מדובר בהלכה בגידול או בנתינה לכהן, הרי שלגבי ראשית הגז יש להבין זאת כדין בנתינה דווקא, שחובה לתת לכהן מכלל מיני הגזים.

חלק ג' - ההפרשה ממין על מינו כקיום

באופן פשוט ההלכה של הפרשת מין על מינו היא דין ותנאי בהלכות ההפרשה, שהפרשה ממין על שאינו מינו אינה מועילה להתיר את איסור הטבל. אולם, מעיון בסוגיא בתמורה דף ה, א עולה כיוון חדש בהבנת הדין הזה:

והרי ממין על שאינו מינו, דאמר רחמנא כל חלב יצהר - ליתן חלב לזה וחלב לזה, ותנן: אין תורמין ממין על שאינו מינו, ואם תרם - אין תרומתו תרומה. אלמא: לא מהני, תיובתא דאביי! אמר לך אביי: שאני התם, דאמר קרא ראשיתם - ראשית לזה, וראשית לזה, וכן אמר ר' אילעא ראשית.

הגמרא בתמורה מעלה הלכה זו במסגרת המחלוקת שבין אביי לרבא בענין 'כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני', ומנסה להוכיח ממנה את שיטת

במחלוקת זאת במסגרת שאלת תפקידה הכללי של התרומה, ואילו כאן אנו עוסקים בסברה הפרטית של ההלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו.

51. וכן מבואר בסוגיא בתחילת דף קלה, ב שמציינת את ההבדל שבין תרומות לבין ראה"ג לשיטת רבי אלעאי כך: "ורבי אלעאי אידי דהאי קדושת דמים והאי קדושת הגוף פסיק להו והדר ערבי להו". הרי שהתרומה נקראת קדוה"ג לעומת ראה"ג שנקראת קדו"ד. הביאור לכך הוא שבתרומה יש פן של חובה וקדושה על החפצא, משא"כ ראה"ג שכולה חובת הגברא לתת גז לכהן.

רבא שסובר ש'אי עביד לא מהני'. והנה, המחלוקת שבין אבבי לרבא היא בתחום המצוות והאיסורים, בשאלת משמעותו ההלכתית של מעשה איסור. אם כן, משתמע מסוגיה זאת שהמפריש ממין על מינו מקיים מצוה והמפריש ממין על שאינו מינו עובר על איסור, כך שמשמעות ההלכה אינה מתמצה בכך שההפרשה אינה מועילה.⁵² כהבנה זו עולה מדברי בעל ספר חרדים (במצוות עשה התלויות בארץ ואפשר לקיימן בזמן הזה סימן יז) המונה את ההפרשה ממין על מינו כמצוות עשה נפרדת. אולם, נראה שאף מוני המצוות שלא מנו זאת כמצוה נפרדת יכולים לסבור שרובד הקיום שבהפרשה ממין על מינו הוא חלק מהקיום הכללי של מצוות הפרשת תרו"מ. באמצעות הבנה חדשה זאת ניתן להסביר את הקשר שעולה במקורות רבים בין הלכת מין על מינו לבין ההלכה שאין מפרישים מהרע על היפה. קשר ראשון עולה ממקורות הלכות אלו, בכך שבשתייהן מופיעות דרשות חז"ל מהמילים "חלב" ו"ראשית".⁵³ קשר נוסף עולה מהדרך שבה דינים אלו מובאים במשניות בפרק שני של מסכת תרומות:

משנה ד - אין תורמין ממין על שאינו מינו ואם תרם אין תרומתו תרומה כל מין חטים אחד כל מין תאנים וגרוגרות ודבלה אחד ותורם מזה על זה, כל מקום שיש כהן תורם מן היפה וכל מקום שאין כהן תורם מן המתקיים רבי יהודה אומר לעולם הוא תורם מן היפה:

משנה ה - תורמין בצל קטן שלם ולא חצי בצל גדול ר' יהודה אומר לא כי אלא חצי בצל גדול וכן היה רבי יהודה אומר תורמין בצלים מבני המדינה על הכופרים אבל לא מן הכופרים על בני המדינה מפני שהוא מאכל פוליטיקין:

משנה ו - ותורמין זיתי שמן על זיתי כבש ולא זיתי כבש על זיתי שמן ויין שאינו מבושל על המבושל ולא מן המבושל על שאינו מבושל, זה הכלל כל שהוא כלאים בחברו לא יתרום מזה על זה אפילו מן היפה על הרע וכל שאינו כלאים בחברו תורם מן היפה על הרע אבל לא מן הרע על היפה ואם תרם מן הרע על היפה תרומתו תרומה חוץ מן הזונין על החטים שאינן אוכל והקישות והמלפפון מין אחד ר' יהודה אומר שני מינין.

שתי ההלכות, מין על שאינו מינו ורע על היפה, מובאות במשניות ביחד. משנה ד' פותחת עם הדין שאין תורמים ממין על שאינו מינו, ולאחר מכן עוברת לעסוק

52. שהרי אם זו היתה כל משמעות ההלכה לא היה מובן כיצד ניתן להוכיח ממנה כשיטת רבא.
53. הגמרא בתמורה דף ה, ב לומדת את ההלכה של הרע על היפה מהמילה "חלב" ("והרי תורם מן הרעה על היפה, דרחמנא אמר מכל חלבו חלבו אין, גירועין לא"), ואילו הספרי בפרשת קרח לומד זאת מהמילה "ראשית" ("ראשית דגנך תירשך ויצהרך, מלמד שאין תורמים אותם אלא מן המבוחר").

בהלכה שאין מפרישים מהרע על היפה. כאשר המשנה מסיימת לעסוק בהלכת הרע על היפה, באמצע משנה ו', היא מיד חוזרת לדון בהלכה של ממין על שאינו מינו. זאת ועוד, אף בתוך הכלל לקביעת המינים בהלכות תרומות, המוזכר באמצע משנה ו', המשנה מחברת בצורה מוחלטת בין שתי ההלכות האלו. וכן ניתן ללמוד ממבנה ההלכות ברמב"ם, בהלכות תרומות פרק ה'. הרמב"ם פותח את הפרק עם ההלכה שאין תורמין מהרע על היפה, ובאמצע הלכה ב', מבלי לפתוח בהלכה חדשה, הוא עובר לעסוק בהלכת מין על שאינו מינו:

תורמין בצל שלם, אף על פי שהוא קטן, אבל לא חצי בצל אף על פי שהוא גדול, בכל מקום אין תורמין ממין על שאינו מינו שנאמר כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב ואם תרם אין תרומתו תרומה.

על מנת לבאר את היסוד שעולה מהזיקה שבין שתי ההלכות, וכן את הקיום שבהפרשה ממין על מינו, יש לעיין בדבריו של רש"י בתמורה דף ה, א. בפירושו לדרשת "כל חלב" (ד"ה ליתן):

ליתן חלב לזה וחלב לזה - דלהכי כתיב חלב חלב תרי זימני חד בתירוש וחד ביצהר לאשמועינן דיתן חלב לזה שיפריש בפני עצמו מן המובחר של זה כגון ממין על מינו דהיינו יצהר על יצהר.

נראה מלשון רש"י שמעבר לחובה להפריש ממין על מינו דווקא, מההלכה של מין על שאינו מינו יש ללמוד את חובת ההפרשה מן המובחר של המין. נראה שרש"י מרמז ליסוד הקיום שיש בהפרשת ממין על מינו, שכאשר אדם תורם ממין על מינו הרי שהוא מקיים את המצוה של נתינת החלב של המין. וזהו הפירוש לדברי הגמרא בתמורה במסגרת הילפותא מ"כל חלב", "תן חלב לזה וחלב לזה". אם כן, הקשר שבין שתי ההלכות מובן ביותר, שכן שתי הלכות אלו מושרשות על אותו יסוד, החובה לתרום מהחלב של המין.

לאור יסוד זה נראה לחזור לתחילת דברינו, ולבאר את שיטת הרמב"ם בענין קביעת המינים בתחומים של כלאים ותרו"מ. כזכור, שיטת הרמב"ם היא שקביעת המינים בכלאים נעשית על פי הטבע המקורי של הפרי בשעת בריאתו. הצענו שהסיבה לכך היא ששורש איסור הכלאים הוא הרס המינים, ה"למינהו" של מעשה בראשית. עוד התבאר שלדעת הרמב"ם קביעת המינים בתרו"מ מקבילה בצורה מוחלטת לקביעת המינים בכלאים. נמצא שחלוקת המינים לגבי הלכת מין על מינו נקבעת על פי טבע המין בשעת בריאת העולם.⁵⁴ נראה שהטעם לכך הוא שאם שורש

54. ראייה לכך עולה מלשון המשנה בתרומות (ב', ו) לגבי הפרשה מהזונין על החיטין (וכ"ה ברמב"ם ה', ג): "ואם תרם מן הרע על היפה תרומתו תרומה חוץ מן הזונין על החטים שאין אוכל".

איסור הכלאים בהרס ובהכחשת המינים, הרי שיסוד מצות התרומה הוא ההרמה והקיום של המינים כולם ע"י נתינת חלב המין להקב"ה.

סיכום

בתחילת המאמר בחנו את אופן הגדרת המינים באיסור ההפרשה ממין על שאינו מינו. העלנו שהגדרת המינים תלויה בהבנת מהות מצוות הפרשת תרומות ומעשרות. לפי הגישה הראשונה מצוות ההפרשה חלה על גידולי הארץ, ועל כן הגדרת המינים נקבעת בשעת הגידול. לפי הגישה השנייה עיקר מצוות ההפרשה הוא נתינת מזון לכהן, ולכך הגדרת המינים נקבעת בשעת התוצרת, לאחר שהתבואה עומדת לאכילה. הדגמנו זאת באמצעות שלוש סוגיות: יין על החומץ, תאנים לבנים ושחורים, וענבים על היין וזיתים על השמן.

לאחר מכן, הצגנו את שיטת הרמב"ם בענין קביעת המינים באיסור הכלאים, וראינו שלדעתו הגדרת המינים בכלאים נקבעת בהתאם לטבע הפרי. הצענו ש'טבע הפרי' פירושו הטבע המקורי של הפרי בשעת בריאת העולם, ובארנו זאת על פי הטעם של איסור הכלאים, הכחשת המינים והריסת סדר מעשה בראשית.

בחלק השני של המאמר הצענו שלוש הבנות ביסוד הלכת הפרשה ממין על מינו: הראשונה, לכל מין מחייב נפרד של תרו"מ. השנייה, הצורך בזיקה חיובית בין התרומה לבין הטבל. והשלישית, החובה לתת תרומה לכהן מכל סוגי המינים.

לסיום, הוכחנו שהפרשה ממין על מינו אינה רק הלכה בהלכות הפרשה אלא קיום של נתינת החלב של המין. באמצעות הבנה מחודשת זאת ביארנו את הקשר המהותי שעולה בשיטת הרמב"ם בין קביעת המינים באיסור הכלאים לקביעת המינים בהפרשת תרו"מ. איסור הכלאים מבוסס על הריסת המינים, ואילו הפרשת תרו"מ היא קיום של נתינת חלב המין להקב"ה.

המשנה קובעת שאין מפרישים מהזונין על החיטים כיון שהזונין אינם ראויים לאכילת האדם. משתמע מהמשנה שהליקוי היחיד שיש בהפרשת הזונין על החיטים הוא בכך שהם אינם אוכל, אך מצד ההלכה שאין מפרישים ממין על שאינו מינו הרי שהחיטים והזונים מוגדרים כמין אחד, כך שאילו הזונין היו ראויים לאכילת אדם היה מותר להפריש מהם על החיטים. המקור לכך שהזונין והחיטים הם מין אחד הוא הירושלמי במסכת כלאים פרק א', שעסקנו בו לעיל, שקובע שאין כלאים בין החיטים לזונין כיון שבמקורם הזונים הם חיטים אלא שהארץ זנתה. מכאן שזנות הארץ משפיעה על הגדרת המינים בתרו"מ, ומוכח מכך שאף בתרו"מ הולכים אחרי המינים של מעשה בראשית (וע' במע"א תרומות פ"ג ה"ב שנשאר בצ"ע על הרמב"ם בזה).